

**Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav germánských studií**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Lucie Korecká

**Språket i M. B. Landstads utgave av norske folkeviser:
dialektale og norrøne trekk**

Jazyk norských balad ve sbírce M. B. Landstada: nářeční a staroseverské rysy

The language in M. B. Landstad's edition of Norwegian ballads:
dialectal and Old Norse features

Praha 2012

vedoucí práce: Thor Henrik Svevad, M.A.

Děkuji vedoucímu práce T.H. Svevadovi, M.A. za řadu velmi podnětných komentářů k obsahu a struktuře práce. Obzvláště děkuji za jazykovou kontrolu a za rady týkající se norské odborné terminologie.

Rovněž děkuji Snorremu Karkkonenovi Svenssonovi z Univerzity v Bergenu za ochotnou pomoc při vyhledávání sekundární literatury.

Jeg vil takke veilederen Thor Henrik Svevad, M.A. for en rekke tankevekkende kommentarer til oppgavens innhold og struktur. Spesielt takker jeg for språkkontrollen og for rådene om den norske faglige terminologien.

Jeg vil også takke Snorre Karkkonen Svensson av Universitetet i Bergen for hans hjelpsomhet ved å finne fram faglitteraturen.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 16. 7. 2012

Lucie Korecká

Abstrakt

Cílem práce je analyzovat jazykové rysy norských středověkých balad ve sbírce M. B. Landstada, které se liší od současné spisovné norštiny, a určit, které z nich odpovídají dialektu užívanému v oblasti Telemark v Landstadově době, a do jaké míry se v baladách zachovaly rysy staroseverštiny a staré norštiny. Práce vychází z předpokladu, že lidová poezie, kterou M. B. Landstad sbíral v oblasti Telemark, nese nejen znaky nářečí užívaného v této oblasti, ale že se v ní díky pevně vázané formě (rytmus, rým) zachovaly i jazykové rysy z doby jejího vzniku (14./15. století) až do doby zápisu (polovina 19. století). Práce je zaměřena na analýzu jednotlivých jazykových rysů v oblasti morfologie, hláskových změn a slovní zásoby. Rozbor a zařazení jazykových rysů bude probíhat na základě odborné literatury podávající přehled o historickém vývoji norských dialektů a na základě srovnání s jinými texty psanými telemarským dialektem a s texty psanými ve staroseverštině a staré norštině.

Abstract

The aim of this thesis is to analyse the language features in M.B. Landstad's edition of Norwegian medieval ballads that are different from the present-day standard Norwegian, and to determine which of these features correspond to the living Telemark dialect of Landstad's time, and which are vestiges of Old Norse and Old Norwegian. The hypothesis is that the folk poetry that Landstad collected in the Telemark district bears not only features of the local dialect, but also has, due to its bound form (rhythm, rhyme), kept some of the language features from the time of its origin (14th/15th century) up to the time of collection (the middle of 19th century). The thesis concentrates on the analyse of various language features in the field of morphology, sound changes and vocabulary. The analysis and classification of the language features will proceed on the basis of literature about the historical development of Norwegian dialects and by comparison with other texts written in the Telemark dialect and texts written in Old Norse and Old Norwegian.

Klíčová slova

norština, dialekt, staroseverština, balada

Key words

Norwegian language, dialect, Old Norse, ballad

INNHold

1. Innledning	6
1.1 Folkevisene i Norden	6
1.2 M.B. Landstads samling <i>Norske Folkeviser</i>	7
1.3 Målet med oppgaven og arbeidsmetoden	8
1.4 Begrensning av emnet	9
2. Målmerkene i midlandske dialekter	11
2.1 Midlandsmål	11
2.2 Målføret i Telemark	16
3. Hovedtendensene i utviklingen av målmerkene	20
3.1 Vokalene	20
3.2 Konsonantene	22
4. Analysen av ordformene i folkevisene i perspektiv av den historiske utviklingen av målmerkene	25
4.1 Substantiv	25
4.2 Adjektiv	26
4.3 Bruk av kasus ved substantiv og adjektiv	28
4.4 Verbalformer	36
4.5 Oppsummering	39
5. Landstads behandling av kildematerialet	41
5.1 Sammenlikningen av Landstads og andre samlers nedtegnelser	41
5.2 Landstads behandling av språket	44
5.3 Sammenlikningen med Sophus Bugges <i>Gamle norske Folkeviser</i>	45
6. Analysen av språktrekkene i <i>Norske Folkeviser</i> med hensyn til Landstads opphavlige nedtegnelser	48
7. Oppsummering og konklusjon	60
8. Litteraturliste	62
9. Vedlegg 1	63
10. Vedlegg 2	64
10.1 Bøyningsverket i norrønt	64
10.2 Utviklingen av bøyningssystemet i løpet av mellomnorsk tid	67

1. INNLEDNING

1.1 Folkevisene i Norden

1.1.1 Nye former i poesien

Runeversene fra Bryggen i Bergen viser at de gamle allittererende versemålene som er kjent fra edda- og skaldediktningen, var levende i Norge ut gjennom 1200- og 1300-tallet. Men nye versemål var begynt å komme inn i den skandinaviske poesien på denne tiden. Det ble tatt i bruk knittelvers, et versemål med enderim og fire trykksterke stavelser, topper, i hver linje. Selve balladestrofen har fire topper i de ulike linjene (1,3) og tre i de like, og enderim i 2. og 4. linje. Begge har varierende antall trykklette stavelser. Denne variasjonen, samt allitterasjonens fravær, fører til en viss formfrihet som er karakteristisk for det nye verset i sammenlikning med det gamle. (Beyer, 1995-I, 336-41) Det har derfor ofte vært sagt at balladestrofen representerer et brudd med den eldre diktningen. Det nye versemålet med enderim istedenfor regelrett allitterasjon var visst en nyhet, men i innhold og komposisjon kan ballader og heltedikt nærme seg hverandre. Gamlestevet, en enkeltstrofe i balladeform som gir uttrykk for en lyrisk stemning eller en livsvisdom, kan både i uttrykksmåte og innhold minne om visdomsstrofene i Håvamål. Dessuten har den firelinjete strofen med avvekslende fire og tre topper en viss likhet med ljodahått-strofen som veksler mellom linjepar med fire topper til sammen og linjer med tre topper. Denne likheten kan ha lettet innføringen av balladestrofen. Det lyriske gamlestevet ble sannsynligvis diktet enda før dansevisen, balladen, ble fullt utbredt i Norden, og kan være den eldste skandinaviske dikteform med enderim. Den lyriske strofen og den fortellende visen smeltet sammen til folkevisiformen som er felles for de nordiske landene, med omkvedet som et karakteristisk trekk. (Beyer, 1995-I, 342)

1.1.2 Balladediktningens opphav og tidlige kilder

Balladediktningens hjemsted var Frankrike, og sterke grunner taler for at den kom til Norden over Storbritannia. Det lar seg ettervise en sterk likhet i motiver og uttrykksmåte, særlig mellom norske og skotske ballader. Det er mer usikkert *når* kjennskapet til balladediktningen nådde fram til Norden, men det knapt har skjedd senere enn i første halvdel av 1200-tallet. (Beyer, 1995-II, 453-4) Nøyere datering er vanskelig fordi balladene ble skriftfestet først i senere tid. I Danmark og Sverige er det bevart håndskrevne visebøker fra 1500- og 1600-tallet, Island har visehåndskrifter fra 1600-tallet. I Norge ble svært lite skrevet ned før innsamlingsarbeidet begynte i 1840-årene. Det eneste skriftlig bevarte vitnesbyrde om norsk folkelig knytteldiktning og balladediktning

i middelalderen er et kjærlighetsdikt på 17 linjer i knittelvers og 8 verslinjer av samme skriveren i versemålet som er kjent fra gamlestevet og balladestrofen (se vedlegg 1), som omkring 1400 er skrevet inn i håndskriftet av *Den legendariske saga om Olav den hellige*. (Beyer, 1995-I, 336-41)

Når balladegenren betegnes som middelaldersk, er det ikke bare på grunn av at den viser en sammenheng med de bevarte fragmentene, men også fordi miljøet og stoffet i visene er middelaldersk: ridderviser forteller om middelalderens adelskretser (i Norden først og fremst danske), historiske viser handler om begivenheter fra tiden omkring 1300; de norske og færøyske trollvisene og kjempevisene tar stoffet fra fornaldersagaene og eddadiktningen, og viser dermed direkte tilknytning til den norrøne kulturen. Derfor kommer at balladenes språk har trekk som peker mot middelalderen: ord, bøyingsformer og faste vendinger som for lenge siden er gått av bruk i målførene. (Beyer, 1995-I, 341)

1.2 M.B. Landstads samling *Norske Folkeviser*

Magnus Brostrup Landstad var prestesønn. Han ble født i 1802 i Måsøy i Finnmark, men fra han var ni år, bodde hans familie i Vinje, senere i Seljord i Øvre Telemark. Han var derfor utmerket kjent med dette områdets folkediktning. I 1834 ble han sogneprest i Kviteseid, og fem år deretter ble han farens etterfølger i Seljord. I 1841 utgav han en samling av religiøs poesi, som var det første steget til hans mesterverk, *Kirkesalmebok* (1870). Men etter diktsamlingen fra 1841 viet han seg til sitt arbeid med folkediktningen. Innsamlingen av kildematerialet for *Norske Folkeviser* ble fullendt før han forlot Telemark i 1848 for å flytte til Fredrikshald, og bortsett fra noen få unntak ble visene samlet i Øvre Telemark, et av områdene der den gamle språkformen har holdt seg lengst. (Beyer, 1995-II, 418-25)

Allerede i sin tid følte Landstad at „*det gjelder nå å redde det som kan reddes og fortjener å oppbevares av det gamle*“. Etter hans mening bar visene allerede altfor mange spor av nye innflytelser. Han fremhever visenes gamle opphav og direkte tilknytning til den norrøne kulturen, samt det at folkediktningen i fjellbygdene har i sammenlikning med andre norske områder blitt minst påvirket av ytre innflytelser. De aller fleste visene ble muntlig meddelt direkte til Landstad, og det var hans mål å skrive dem ned så nøye han kunne. Han innrømmer at folkespråkets rettskrivning var en stor vanskelighet. Han ønsket å gjengi Øvre Telemarks dialekt så nøye som mulig, men han måtte oppgi ideen å skrive ordene etter uttalen fordi den runde og bløde uttalen ville gjort mange ord uforståelige. Derfor bestemte han seg for å tilpasse rettskrivningen det

gammelnorske språket og å ta hensyn til ordenes etymologi. Han hadde aldri det målet som Ivar Aasen hadde, det vil si å oppstille en norm for folkespråkets rettskrivning. Han forsøkte bare å nedtegne visene så nøye som mulig, og samtidig å gi dem en enhetlig språkform, som naturligvis krevde en del av normalisering.¹ Han tilpasset altså rettskrivningen en mer arkaisk form enn den han hørte visene fortalt i. Han påpeker at „*Det er en merkelig likhet mellom færøyske kveder og telemarske viser, både i form og innhold.*“ Dermed vil han bevise visenes gamle opphav, dvs. at de ble til i tiden da den nordiske tradisjonen enda var forbundet i enhet. (Landstad, Forord IV-XIX) Han rekonstruerte også noen viser etter flere kilder, slik at også innholdet skulle nærme seg den antakelige opphavlige formen. Denne metoden ble kritisert og stilt i kontrast med det vitenskapelige formålet å gjengi visene nøyaktig i den formen de ble meddelt i. Landstad ønsket derimot, uten vitenskapelige ambisjoner, å „*legge fram for folket det som engang hadde vært allmenn folkeei*“, det vil si å redde kulturarven som var i ferd med å bli tapt. De opphavlige nedtegnelse av Landstads samling ble gjenfunnet først i 1920-årene, og de muliggjorde en kritisk gjenvurdering av hans arbeid. Forskningen har stadfestet at samlingens vitenskapelige verdi også er stor. (Beyer, 1995-II, 438)

Kritikken som ble rettet mot Landstad førte til at den unge studenten Sophus Bugge bestemte seg for å forsyne Svend Grundtvig, Landstads danske opposent, med pålitelige varianter av de norske visene. Bugge gav en prøve på vitenskapelig redigering av visene i *Gamle norske Folkeviser* fra 1858; hans versjoner er urekonstruerte og filologisk korrekte, og ingen annen norsk samler har så utførlige opplysninger om kildene. En norsk parallell til Svend Grundtvigs *Danmarks gamle Folkeviser*, en stor og omfattende vitenskapelig utgave, har imidlertid aldri blitt til. (Beyer, 1995-II, 439)

1.3 Målet med oppgaven og arbeidsmetoden

Målet med oppgaven er å analysere de språklige trekkene i M.B. Landstads samling av norske folkeviser – middelalderballader - og å bestemme hvilke av dem som er i samsvar med den levende telemarksdialekten på Landstads tid, og hvilke som er levninger av gammelnorsk og mellomnorsk språk. Oppgaven tar utgangspunkt i forutsetningen at folkediktningen som Landstad samlet i Telemark ikke bare har dialektale trekk som er typiske for dette området, men at den på grunn av sin faste form med rytme

¹ Aasens *Det norske Folkesprogs Grammatikk* ble utgitt i 1848, *Ordbog over det norske Folkesprog* i 1850. Landstad henviser direkte til *Ordbog*, dersom leserne - på hans egen tid! - ikke skulle forstå noen ord i visene.

og rim også har beholdt noen av språktrekkene fra sin opphavstid på 1200-1400-tallet, og kanskje enda eldre trekk som ble overførte til balladeformen fra eldre diktning. Hovedmålet med oppgaven er altså å bevise at språket i balladene har utviklet seg annerledes enn det vanlige talespråket, og at visene dermed utgjør en verdifull middelaldersk arv, ikke bare gjennom sitt innhold og sin litterære verdi, men også når det gjelder språket. Et sideformål er å utforske arbeidsmetoden til en folkeminnesamler som fikk både ros og kritikk for sitt verk.

Etter en generell innføring i Telemarks dialekt blir dialektens hovedtrekk definerte og analyserte i flere utdrag av prosatekster skrevne på målføret og i eksempelord fra disse tekstene. Prosatekstene ble ikke skrevet så tidlig som på Landstads tid, men den nyeste ble utgitt i 1923, så forutsetningen er at det ikke er nødvendig å ta hensyn til tidsforskjeller i språket. Dialekten blir deretter analysert fra en diakronisk perspektiv, og folkevisenes språk blir analysert i sammenlikning med hovedtendensene i målførets utvikling. Det tas hensyn bare til utgaven fra 1853 i denne delen av avhandlingen. I det følgende blir Landstads måte å nedtegne informantenes meddelelse og bearbeide kildematerialet på sammenliknet med andre samleres arbeid og derved blir fastslått, i hvilken grad han forandret språket i forhold til det han hørte av informantene. Språktrekkene i samlingen skal deretter inndeles etter sitt opphav, dvs. defineres enten som dialektale, eller som pregede av det mellomnorske og gammelnorske språket. I denne delen tas det også hensyn til Landstads opphavlige nedtegnelser, for å vise i hvilken grad Landstads arkaiserende tendens påvirker visenes form.

1.4 Begrensning av emnet

Oppgaven omtaler for det meste bare morfologiske drag, siden de er nedtegnet i skrifter og kan utforskes i eldre tekster. Av lydverket nevnes det bare aspektene som er tydelig nedtegnede i skriftene, dvs. palatalisering av *g/k*, konsonantassimilasjon og vokalreduksjon. Derfor blir fenomenene som tykk *l*, åpning av vokaler, jamning i vokaluttalen o. fl. utelatt i denne avhandlingen.

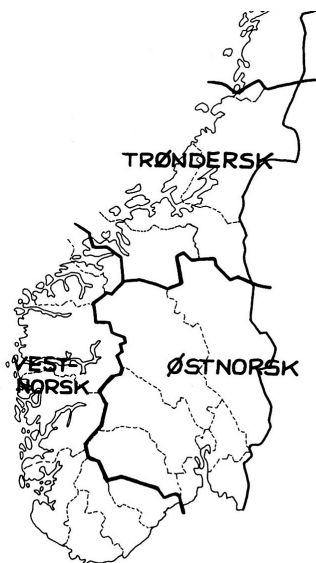
Litterær analyse står utenfor oppgavens formål. Det skal bare tas hensyn til visenes innhold og motiver som hjelpemidler til å presisere visenes opphav, dvs. at hedenske og gamle heroiske motiver antakeligvis henviser til overføring av vers og uttrykk fra diktning som er eldre enn selve balladen. Dersom noen viser har betydelig flere gamle trekk enn andre, blir det utforsket om de også innholdsmessig virker svært arkaiske og om det dermed kan antas at de eldste trekkene ikke mangler i noen viser på grunn av at de er

blitt oppløst, men på grunn av visenes senere opphav.

Det er heller ikke oppgavens formål å gjøre forsøk på nøyere datering av visenes opphav. Dersom noen enkelte trekk blir satt inn i en tidsperiode, gjelder det bare å vise at disse enkelte trekkene er gamle og bevarte i visene til tross for at de er blitt oppløst ellers i målføret.

2. MÅLMERKENE I MIDLANDSKE DIALEKTER

2.1 Midlandsmål

Kart 1 (Jahr, 13)

Siden midlandsmålet tilhører det østnorske målområdet, bærer det hovedtrekkene som er felles for østnorske dialekter. Dette gjelder først og fremst jamveksregelen og kløyvde endelser i visse kategorier som her blir omtalt først. De andre trekkene som nevnes, er mer spesifikke for selve midlandsmålet.

2.1.1 Jamveksregelen

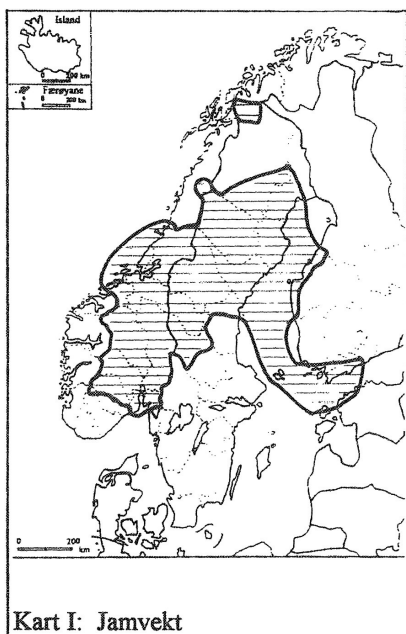
Det gamle germanske trykkmønsteret var å legge hovedtrykket på rotstavelsen i ordet: *bíta* /'bi:ta/, *vera* /'vera/. Men i gammelnorsk tid fikk de østlige dialektene en særutvikling ved at ord med to korte stavelser etter hverandre fikk jamt trykk på begge stavelsene – altså jamvekt: /'ve'ra/, mens derimot /'bi:ta/ ble som før. Tilsvarende trykkforhold gjaldt også lengre ordformer: *talaði* /'ta'laði/ mot *kastaði* /'kastaði/. Ordtypen *vera* kalles for jamveksord, typen *bíta* med en lang rotstavelse, dvs. en lang vokalisme eller lang konsonantisme i rotstavelsen, kalles for overveksord. (Sandøy, 155-6)

Alle hjemlige tostavellesord i dag har fått hovedtrykket på rotstavelsen, dvs. at de norrøne jamveksordene har fått samme trykkfordelingen og kvaliteten som overveksordene har hatt. Det vil videre si at rotstavelsen i slike ord nå alltid er lang.² Det kan derfor ikke ut fra trykkplassering og kvantitet i dagens norsk avgjøres om et tostavellesord er et gammelt jamveksord eller ikke.

Om en dialekt følger jamveksregelen eller ikke, er hovedkriteriet på om dialekten skal regnes til det østnorske eller vestnorske målområdet. Østnorske mål har jamveksregelen, mens vestnorske og nordnorske dialekter ikke har dette særdraget. Jamveksområdet strekker seg fra Norge til Nord-Sverige, og utgjør altså en sammenhengende område på den skandinaviske halvøya (jf. kart 2). (Skjekkeland, 68-9)

Resultatet av jamveksregelen er at østnorsk har fått kløyving av endevokalen

² Et unntak gjelder for målet i Nord-Gudbrandsdalen og et område på Sør-Helgeland.

Kart I: Jamvekt
Kart 2 (Sandøy, 155)

i tostavellesord i ulike grammatiske kategorier. Jamvektsordene har beholdt fullvokalen i endestavelsen, dvs. at endevokalen har holdt på mye av den opphavlige kvaliteten, siden det bare var trykklette stavelser som ble utsatte for vokalreduksjon. Overvektsordene har fått sin trykklette endevokal redusert til en variant av vokalen *-e*.

Denne kløyvingen gjelder ikke for like mange tostavellesord alle steder innenfor det østnorske målområdet. Størst utbredelse har kløyvingssystemet i ord der endevokalen stod i utlyd, dvs. i åpen stavelse, dvs. først og fremst infinitiv og svake substantiv i ubestemt entallsform. (Skjekkeland, 68-9)

Kløyvd infinitiv

I infinitiv er det en veksling mellom fullvokalene *-a*, *-å* eller *-æ* i jamvektsord, mens overvektsordene har fått vokalen redusert til *-e*. I norrønt endet derimot de aller fleste infinitivene på *-a*. (Skjekkeland, 69)

Kløyvd substantivbøyning

Kløyvingen gjelder bare svake substantiv. Det er vanlig at svake hunkjønnsord som var jamvektsord ender i dag på *-u/-o* i ubestemt entall i subjektsform: *ei viku/ei vukku/ei vokko* osv. (utviklingen av endevokalen jf. nedenfor). Svake hunkjønnsord som var overvektsord har i østnorsk fått redusert vokal: *ei vise*.

Svake hankjønnsord av jamvektstypen ender i østnorsk oftest på *-a* eller *-å*: *ein hana/ein hanå/ein hannå*. Hankjønnsord av overvektstypen har til vanlig fått vokalen redusert til *-e*, eller det kan også være en skarpere e-lyd (*-é*). (Skjekkeland, 70-1)

Det østnorske systemet er ikke fullt gjennomført i utkantene av jamvektsområdet. Av midlandske dialekter har bare Gudbrandsdalsmålet kløyvd bøyning i hankjønn, som de fleste andre østnorske mål: *ein hanå, ein bakjkje*. I sørlige og sentrale midlandsmål ender svake hankjønnsord i ubestemt form på *-e/-i*, uavhengig av jamvektsregelen: *ein hane/ein hani, ein bakke/ein bakjkji*. Hankjønnsordene har imidlertid den kløyvde østlandske formen. (Vigeland, 86)

Reduksjonen av endevokalen i overvektsord gjelder ikke alle steder for svake intetkjønnsord selv om vokalen også står i en åpen stavelse. Mye av midlandsmålet har

former som *eit auga*, *eit jarta* der det etter jamvektsloven skulle ventes endelsen *-e*. (Skjekkeland, 70-1)

2.1.2 Fullvokalene i endelser

Ureduserte vokaler utgjør et vestnorsk trekk i midlandske dialekter (jf. nedenfor). Nesten hele midtområdet har fullvokalene *-i-* og *-u-* i trykklette stavelser, istedenfor den trykklette *e*-en som står i de fleste østnorske målførene. Det er *-i-* i flertall av hankjønns- og hunkjønnsord, som *veni(r)* og *skåli(r)*, og *-u-* i flertall av svake hunkjønnsord: *visu(r)*, *viku(r)*. Fullvokalen *-a-* står i den kløyvde infinitiven, og i midlandsmålet forekommer den også i flertall av substantiv og i presens av svake verb. Også i en særskilt flertallsgruppe, i hankjønns- og hunkjønnsord med indre bøyning, står det *-a-*: *menna(r)*, *bøka(r)*, *henda(r)*. Flertallsbøyning med *-a-* i slike ord når ikke nordom Valdres, men i sør når den helt til sjøen. (Jahr, 47)

Flertallendelsene *-ar/-ir/-ur* har i midlandsk beholdt fullvokalen både etter opphavlig kort og lang rotstavelse. Endelsen *-ar* har for det meste holdt seg som *-a(r)*: *hesta(r)*, *låva(r)*, *elva(r)*. Ved jamning i jamvektsord kan den ha blitt til *-år*, som i Øst-Telemark: *bøtår* (*betar*), *hågår* (*hagar*). Endelsen *-ir* har holdt seg som *-i(r)* i et sammenhengende område fra Hallingdal til Vest-Telemark og Setesdal i flertallsformer som *skållir*, *sauir*, *sekkjir*. I Valdres og Gudbrandsdalen har *-ir* blitt redusert til *-e*. Endelsen *-ur* har holdt seg som *-u(r)*, *-o* eller *-å*. I Valdres og sørover er endelsen den samme i jamvektsord og overvektsord: *fleire viso*, *veko* (Valdres), *fleire visur*, *vikur* (Telemark). I Nord-Gudbrandsdalen har endelsen utviklet seg forskjellig med hensyn til jamvektsregelen: *fleire viku*, men *fleire viså/viso*. (Skjekkeland, 141-2)

2.1.3 Flertallsformer av intetkjønnsord

Intetkjønnsord får null-endelsen i ubestemt flertall. I flertallet av intetkjønnsord med *-a-* i rotstavelsen hadde gammelnorsk *u*-omlyd, og noen målfører i midtområdet har et slikt vokalskifte: i Vest-Telemark med Tinn og Hovin, i de øvre bygdene i Hallingdal og Valdres, og i den vestlige delen av Gudbrandsdalen. Ord som *land*, *skaft*, *vatn* har altså flertallsformer *lønd*, *skøft*, *vøtn*. På Vestlandet går denne bøyningsmåten nokså vidt. (Jahr, 48)

Bestemt form flertall av sterke intetkjønnsord får i norske målfører som regel samme endelse som bestemt form entall av hunkjønnsord: *bygde* > *alle huse*; *bygda* > *alle husa*. Intetkjønnsordene av typen *eple* følger regelen. I svake intetkjønnsord av typen

auga, øyra holder noen arkaiske målfører på former som *alle augo, øyro* (norr. *augun*). Ellers har bøyningen ofte blitt forenklet og følger i en stor grad svake hunkjønnsord. I flertall forekommer det altså former *ører – ørene* (Østlandet), *ørur – ørun* (noen deler av Telemark). (Skjekkeland, 144-8)

2.1.4 -r i endelser

Dialektene i Vest-Telemark, og i noen deler av Øst-Telemark, har beholdt den gammelnorske *r*-en i flertallendelsene av hankjønn- og hunkjønnsord og i presens av svake verb: *gutar, skållir, jentur, bøkar; kastar, lyser*. I resten av midlandsområdet er denne *r*-en falt bort: *fleire guta, jentu, bøka; kasta, lyse*. (Vigeland, 87)

2.1.5 Svak og sterk substantivbøyning

Skillet mellom svak og sterk bøyning av hunkjønnsord er gjennomført i midlandsmål. I hele området har sterke hunkjønnsord den fremre vokalen *-e* eller *-i* i bestemt artikkel: *sole/soli*, mens svake hunkjønnsord får etter jamvektsregelen artikkelen *-a* (*visa, jenta*) eller *-o* (*viko*).

I ubestemt form flertall ender sterke hunkjønnsord på *-i(r)*: *skáli(r), sorgi(r)*, mens svake hunkjønnsord ender som oftest på *-o(r)/-u(r)*: *viso(r), visu(r), viko(r), viku(r)*. De har altså beholdt sine opprinnelige norrøne endelser etter bøyingsklasser (jf. tab. 2, 4).

2.1.6 Dativbøyning

Dativbøyning forekommer i nordlig og sentral midlandsk: *på heste, på enda, i skålen, i visun, på huse*. Flertall har dativendelsen *-åm (-om)* i Gudbrandsdalen, *-o* i Hallingdal og Valdres. Den opphavlige forskjellen mellom svak og sterk bøyning viser seg tydelig i dativformer (jf. nedenfor). (Vigeland, 86)

Dativ brukes etter visse preposisjoner, i påstedsbetydning (i motsetning til tilstedsbetydning), i indirekte objekt (*gje gute mat*) og i tilknytning til visse verb (*møte jentun*). I Telemark og Numedal forekommer dativbøyning ikke i dagens målføre. (Vigeland, 78. Jahr, 49)

2.1.7 Adjektiv

Adjektiv av typen *spakr* får i målføret *-t* i intetkjønn og innskuddsvokal i hankjønn, med samme utbredelse som innskuddsvokalen har i presens av sterke verb (jf. nedenfor). I flertall og i svak bøyning får disse adjektivene endelsen *-e*, uavhengig av

kjønn: *sine gamle dagar, gode folk; den svarte hanen, vesle syster mi, i heile rike.*

Adjektiv av typen *opinn* har i mange dialekter beholdt samsvarsbøyning og kan ha fått forskjellige former: M *open/opin* – F *ope/opi/opa/open/opin* – N *ope/opi/opent/opint*. Denne bøyningstypen omfatter også partisipp av sterke verb. (Skjekkeland, 166-7)

2.1.8 Pronomenformer

Bare et lite område mot øst har den østnorske formen *jæ/je*, resten av midtområdet har den vestlige formen *eg*. Også i flertall har mesteparten av området den vestnorske formen *me*, med unntak av Gudbrandsdalen som har *oss* i nord og *vi* i sør.

2.1.9 Flertallsbøyning av verb

Flertallsbøyning av verb forekommer vanligvis ikke i østlandske mål. I de sentrale midlandsmålene, først og fremst i hallingdalsmålet, finnes det enda flertallsformer av verb i presens og preteritum. Ellers forekommer flertallsbøyningen i deler av Sogn, på Voss og i Øvre Setesdal.

I presens er flertallsformen som regel den samme som infinitivsformen i dialekten, og dermed også kløyvd som infinitiven i østnorsk. Tallbøyningen viser seg særlig tydelig ved sterke verb med i-omlydte entallsformer:

å fara – fer(e) – fara
å koma – kjem(e) – koma
å sova – søv(e) – sova

I preteritum finnes det ikke særskilte flertallsformer av svake verb. Flertallsendelsen ved sterke verb er *-o*, og verbet har ofte en annen rotvokal i flertallsformen enn i entallsformen (= avlydsveksling): *tok – toko, sprang – sprongo, va – voro, fekk – fingo*. (Vigeland, 88)

2.2 Målføret i Telemark

Kart 3 (Jahr, 46)

Målet i Telemark har flere drag som er felles med midlandsk, og bærer altså østnorske eller særegne midlandske trekk (jf. ovenfor). Telemark utgjør imidlertid også grensen mellom østnorsk og vestnorsk, og særlig i Vest-Telemark har målføret flere vestlandske trekk.

Dette skillet skal oppfattes som hovedkriteriet i beskrivelsen av språkdragene. Der kilden ikke er markert, er eksemplene tatt fra samlingen *Eventyr og segnir fraa Telemarki* av Knut Loupedalen.

2.2.1 Østlige trekk

Med unntak av Drangedal, Nissedal og Fyresdal har hele Telemark kløyvd infinitiv. De tre bygdene går sammen med Aust-Agder og hører til det sørlige e-målsområdet. (Jahr, 51) Ellers ender jamvektsverb på -a: *vera, hava, drepa, beda, fara, gjeva, tala, bera*, mens overvektsverb ender på -e: *gange, stande, fljuge, ride/rie, gøyne, heite, brenne, spørje, leggje, bite, stelle, eige, berge*.

Sterke verb har i presens enten enstavelsesformer eller former med innskuddsvokal (jf. nedenfor) med opprettholdt historisk i-omlyd: *hev, tek, kjem, fær, gjeng, stend, søv*. Verbene bøyes ikke i tall, det brukes like former for flertall som for entall: *me tek, me kjem, me treng, me veit, me gjeng, dei søv*. I preteritum har sterke verb alltid enstavelsesform: *fekk, bad, reid, blei, byd* (norr. *bjóða*); *dei kom, dei saag, vegur gjekk*.

Når det gjelder bestemt form entall av sterke hunkjønnsord, hører noen bygder i Telemark til det østlige randområdet og følger ikke med midlandsk i det hele tatt. De har former på -a som *sola*. Det gjelder Gransherad, Heddal, Bø, Sauherad, Lunde og Drangedal. Fyresdal og Nissedal har -æ: *solæ*. Bygdene lenger inn har i samsvar med midtområdet nordover former med fremre vokal: Tinn, Hovin og Hjørtedal og Mo og Vinje har former som *sole*; Rauland, Seljord, Kviteseid og Lårdal har -i: *soli*. Bygdene som har fremre vokal skiller dermed mellom svake og sterke hunkjønnsord. (Jahr, 52) Svake hunkjønnsord får ulik endelse etter jamvektsloven. Overvektsord får endelsen -a i bestemt

form: *(med) terna, (te) kyrkja, hytta, lykka* (ubestemt form *ei terne, ei kyrkje, ei hytte, ei lykke*). Jamvektsord får endelsen *-o* i bestemt form: *stogo, furo, smørjo, sogo* (ubestemt form *ei stogu, ei furu, ei smørju, ei sogu*).

Både sterke og svake hankjønnsord slutter på *-en* i bestemt form: *bjønnen, bukken, broren, sonen; bogen, kongen, hanen*. Svake hankjønnsord ender i ubestemt form på *-e*: *ein boge, ein konge, ein hane*.

Sterke intetkjønnsord får endelsen *-e* i bestemt form: *sverde, (te) fjelle, trolle, baane, honne, (alt) folke, blode, gjestebode, eitre*. Svake intetkjønnsord har *-e* i ubestemt form: *eit hjarte, eit minne, eit jønngjerde*. I bestemt form får de endelsen *-a*: *i øyra mitt, hjarta* (jf. norr. *hjartað*).

Sterke intetkjønnsord følger i bestemt flertall entallsformen av sterke hunkjønnsord og får endelsen *-i*. U-omlyd i flertall er vanligvis blitt oppløst i målføret, men det er noen unntak: *baan (barn), land* har flertall *bon, lond*. Det heter altså *(te) boni, (i) sudlondi; (dessi) aari, (dessi) folki, hovudi nie, paa honni*. Svake intetkjønnsord får i ubestemt form endelsen *-ur* som svake hunkjønnsord: *øyrur, ougur*. I bestemt form holder de på formene som *øyro, ougo*.

Adjektiv og partisipp av typen *opinn* og pronomener av typen *ingen* får endelsen *-en* i hankjønn: *ein liten bite, han var solten, han blir galen, han var vaksen, han blir drepene, ingen av dei*. I hankjønn får de endelsen *-i*: *ei liti hytte, ho var solti, ho er gali, ho er heimkomi, ingi raad*. I flertall ender de på *-e* i alle kjønn: *de blei galne, me blir drepne, nie aar var gjengne*. Adjektivet *annen* har beholdt en svært gammel form: *nokon annen, eg veit inkje onno raad, mykje anna*. Også adjektivet *gamall* har beholdt u-omlyd i hankjønn: *ein gamall mann, ei gomol kjerding*. Andre adjektiv med rotvokalen *-a* har ikke beholdt u-omlyden: *ei lang svart pipe, ei fager gjente*.

Telemark har, slik som det meste av Østlandet, beholdt *-r* i flertall og i presens av svake verb. Bare Tinn og litt til går sammen med midtområdet nordover i at *-r* har falt bort. Også videre vestover blir *-r* stående, så Telemark binder landet sammen. (Jahr, 52)

2.2.2 Vestlige trekk

Som vestlandsk og de sentrale midlandsmålene har vesttelemålet utviklet innskuddsvokal i presens av sterke verb: *bryte, skrike*, og i hankjønns- og hunkjønnsformen av adjektiv og partisipp av svake verb: *han er sterke, ho er dømde*. I vesttelemålet har også sterke hankjønnsstamord innskuddsvokal: *ein heste, ein manne, ein stole*. Ellers er det bare Setesdal, Sunnfjord og Nordfjord som har innskuddsvokal

i ubestemt form av sterke hankjønnsord. (Vigeland, 89)

I flertall har hankjønns- og hunkjønnsord opprettholdt fullvokalene i endelser og *-r* i ubestemt form. Sterke hunkjønnsord ender på *-ar/-ir*, svake på *-ur*: *geitar, kreftir, kyrkjur*. Sterke hankjønnsord ender på *-ar/-ir* i samsvar med opprinnelig norrøn bøyingsklasse: *dagar, karar, tjovar, sønir, sekkir, sauir*. Svake hankjønnsord ender på *-ar*: *bakkar, grannar*.

Kasusbøyning, bortsett fra genitivformer, er ikke en levende kategori i målføret; det står rester av gamle kasusformer bare i faste uttrykk. Verken i telemarksmålet eller i numedalsmålet er det dativbøyning. I de fleste tilfellene brukes nominativformer der det opprinnelig stod dativ: *i baaten, her upp i aasen, nede i stallen, med lindi, i stogo*; også i flertall: *med dessi folki, i dessi aari*. Et unntak er pronomenerformen *honom*, som er vanlig: *...far hennars va saa sinna paa honom* (Aasen, 63). I faste uttrykk forekommer det noen få hankjønnsord i bestemt dativform: *paa vange* (norr *vangr* = *felt*, her i overført betydning: *til stede*), *det bers avgarde* (fra norr. *garðr*). I hunkjønn og intetkjønn entall forekommer dativformer ikke. I flertall får dativ endelsen *-o* i alle kjønn: *um kveldo* (jf. entall *um kvelden*), *i ville heido* (norr *heiðr*), *i fjollo, i desse bilo* (norr *bil* = *stund*). Slike former opptrer sjelden, helst i faste vendinger. I noen faste uttrykk og ordforbindelser blir kasusformer brukt også i konstruksjoner der de opprinnelig i norrønt ikke hørte hjemme: *fylgje noen fots føte, tidom tide (av og til)*.

Genitiv, som brukes lite i noen andre norske målfører, har holdt seg godt, særlig i Vest-Telemark. (Jahr, 52) Genitivformer slutter på *-s* i alle kjønn, alle andre opprinnelige genitivendelsene er blitt oppløst. Genitiv forekommer for det meste i faste uttrykk med preposisjonen *te* (= *til*): *te gards, te skogs, te lands (fra sjøen), te gjestebods, te avsides, te aars (= om et år), te raads*. Litt sjeldnere brukes *s*-genitiv til å uttrykke eiendom eller tilhørighet: *kristenmanns blod*. I de fleste tilfellene der preposisjonen *te* står utenfor faste uttrykk, følger det nominativform etter den: *te fjelle, te huse, te ein gard, te ei stor aa, te kyrkje/kyrkja, te bruri, te bygdi, stige te hest, hava te maag, te far sin, te Gud*.

2.2.3 Gamle trekk

Dialekten er nokså arkaisk idet den har beholdt et ganske stort antall ulike endelser og former som er i samsvar med den norrøne klassebøyningen og samsvarsbøyningen. Det kan fastsettes at telemarksmål, og midlandsmål generelt, kan regnes blant de formrike dialektene med best bevarte gamle former, unntatt kasusbøyning.

2.2.4 Lydverket

Lydverket skal illustreres ved hjelp av flere prosatekster som er skrevet på telemarksdialekt.

Bli han so vare ein gullbukk uppi nokle skardir, kipen og kjøn. Gullhonn og gullragg hadde han, og glimande perlur totte hange i kvort haare. De heiltupp skar i ougo sjaa'n i kveldsoli. (...) Nei, det hadde han daa inkje. Eg skal av og leite ette gullbukken for kongen, eg, og kan gjønne bli lenge burte.

Folki sine elte og svelte han og tenarane fekk kje løni si, um dei sleit og slepa for 'n aller so. Kjering og bon dei gjekk no reint og steint paa sitt heile liv, dei stakar, og av alle var han skydd. (Eventyr og segnir fraa Telemarki)

Dæ va ein Mann der uppe fe ei Ti sea, som dæ va mykje Snakk aa mange Segnir um; dæ kann vera som ein Manns-alder helle tvo, sea han va te; han heitte Andres, men hellest plagar dei naa jamnaste kalle han Argehovden, ette Gars namne. Dæ va mange, som trudde, at han va ein fremminde Kar, som ha' rømt langvegjes ifraa; men Sanningji æ dæ, at han va baa' fødd' aa upp-vaksen i næmmaste Bygd'i.

Der æ et gamalt Vers um hennar, som æ dikta i Fjølmaal, aa dæ lyer saassaa:

Dæ va Guro Eilivskjønn, ho saag seg fram ette mæ Hadde:

D'æ so langsamt i Heimi liva, eismadd ette dei adde. (Seljord. Ivar Aasen: Prøver av landsmaalet i Norge)

Utdragene viser de mest karakteristiske trekkene ved målførets lydverk. Hovedtrekkene er konsonantassimilasjon, stumme konsonanter og palatalisering av *g/k*. I sørlige midlandsmål er konsonantforbindelsen *-rn-* assimilert til *-n(n)-*, som er den vanlige utviklingen i norsk mål. Vesttelemålet har et felles drag med bygdene vestover: konsonantskiftet *-ll-* > *-dd-*: *kadde*, *adde fjøddi*. Et annet fonologisk drag særpreger vesttelemålet og setesdalsmålet: l-bortfall foran labiale og velare konsonanter: *fokk* (*folk*), *sjav* (gno. *sjalvr*). (Vigeland, 87-9) Eksemplene på disse assimilasjonene er *gullhonn*, *gjønne*; *hadde* < *hallen*, *adde* < *alle*, *eismadd* < *einsmall*. I ordet *eismadd* er også *-ns-* assimilert, som er i noen bygder også typisk for pronomenet *hans*: *hass*. Det kan også assimileres *-r-* i andre posisjoner enn *-rn-*: *næmmaste* < *nærmeste*. Konsonantforbindelsen *-ld-* assimileres til *-ll-* eller *-dd-*: *aller* < *aldri*, *skydd* < *skyld*.

I østtelemålet har den gammelnorske konsonantgruppen *-hv-* utviklet seg til *-gv-*, som i visse østlandsmål. I resten av midlandsområdet har *-hv-* utviklet seg til *-kv-*. (Jahr, 52) Her er det altså *-kv-*: *kvort* < norr. *hvårt*.

Stumme konsonanter, dvs. konsonanter som opprinnelig var en del av ordet men ikke uttales i målføret, er særlig *-t-*, *-d-*, *-r-* og *-l-*: *ette* < *etter*, *dæ* < *det*, *va* < *var*, *ti* < *tid*, *sea* < *siden*, *te* < *til*, *baa'* < *baae* < *baade*. Palatalisering av *-k-* og *-g-* forekommer foran fremre vokaler: *inkje*, *gjekk*, *langvegjes*, *sanningji*.

3. HOVEDTENDENSENE I UTVIKLINGEN AV MÅLMERKENE

3.1 Vokalene

3.1.1 Vokalreduksjon i trykksvak stilling

Av islandske håndskrifter med norske forelegg har D.A. Seip sluttet at noen norske dialekter har hatt vokalreduksjon allerede på 1100-tallet. (Seip, 132-3) På 1200-tallet kan det finnes -e- for -a- i substantiv. Etter 1300 kan det også finnes flertallsformer som *manædær*, pronominalformer som *annær*, *hennær*, og verbalformer som *orkæ*, *orkær*, *orkædæ*, *orkæt*. Særlig viktig er det at vokalreduksjonen i denne perioden gjør det mulig å skimte dialektforskjellene som danner hovedskillet innenfor nynorsk talemål: Østnorsk begynner å svekke fullvokalen i etterstavelsen av overvektsord, men beholder fullvokalen

i jamvektsord. Dette har vært grunnlaget for jamvektsloven i østnorske målfører (jf. ovenfor). Denne formen for reduksjon synes å være begynt på Opplandene. Tendensen ble sterkere på 1200-tallet, og ble etter hvert utbredt over hele det østnorske området. (Skard, 91-2) Det meste av vokalreduksjonen i trykklette stavelser foregikk i mellomnorsk tid, enda den ikke da fikk utbredelsen som den har i dag. Reduksjonen gjelder ikke bare a, men også i, u, o som blir til æ eller e. Reduksjonen foregår lettere i åpen enn i lukket stavelse. (Skard, 143) Vestnorsk følger et annet prinsipp hvor rotstavelsens lengde ikke har noen innflytelse på vokalreduksjonen. Reduksjonen gjennomføres

Kart 4 (Skjekkeland, 251)

både etter kort og lang rotstavelse i områdene som kalles for nordlige og sørlige e-mål, og den blir ikke gjennomført i det hele tatt i områdene som har a-mål (jf. kart 4). (Skard, 91-2)

3.1.2 Vokalharmoni

Vokalharmoni er et svært gammelt trekk som forekommer allerede i norrøne skrifter der det er veksling mellom -i/-e og -u/-o i endelser etter om rotvokalen er høy eller ikke. Vokalharmoni er imidlertid ikke vanlig i norrønt i indre sørvestlandsk, der det alltid skrives -i og -u. (Mørck, 103) Det kan være derfor vokalharmoni ikke virker i folkevisene, som ett av deres vestnorske trekk (jf. ovenfor).

3.1.3 Nasalering

Det norrøne skriftspråket hadde bestemt artikkel i hunkjønn på *-n*. De foregående vokalene *-i* (*-e*) og *-a* ble dermed nasalerte da den utlydende *-n* falt bort. Vokalen ble stående i en form som ikke var utsatt for reduksjon fordi den hadde stått i en dekket stavelse. Derfor beholdt sterke og svake hunkjønnsord ulik vokal i den etterhengte artikkelen. Vokalene ble fremdeles nasalerte: *solē*, *visā*, og sammen med nasaleringen fulgte det åpning og senkning av vokalene: $\bar{e} > \bar{a}$, $\bar{a} > \hat{a}$. Nasaleringen ble imidlertid ikke opprettholdt lenge, og da den forsvant, ble vokalene stående på steget de hadde nådd fram til: *sole*, *solæ*, *sola* og *visa*, *viså*, *viso*. I noen målfører førte altså bortfallet til sammenfall mellom svak og sterk bøyning i hunkjønn (*sola*, *visa*), men i det midlandske området har forskjellen holdt seg. Innenfor området som har minst av senkning er det noen deler (Indre Sogn og Vest-Telemark) der vokalene fikk sekundær forlengelse og hevning, slik at resultatet er blitt *-i*: *soli*. (Skjekkeland, 132)

3.1.4 Fullvokalene i endelser

Substantivene som etter den gamle stammebøyningen hadde ulike endingsvokaler i flertall (*-ar*, *-ir*, *-ur*), kan ha falt sammen til *-er* ved vokalreduksjonen. Tendensen er tydeligst i indre østlandsk og nordover fra og med Oslo. Samtidig kan ordene med indre bøyning ha fått innskuddsvokal i flertall, slik at resultatet også ble *-er*: *bændr* > *bønder*, *geitr* > *geiter*. I slike dialekter var bøyningssystemet på vei fra stammebøyning (jf. vedlegg 2) til tallbøyning: Forskjellen mellom ulike stammer ble mindre avgjørende, og etter hvert ble den oppløst.

I vestnorsk og nordnorsk ble det derimot *-r* som falt bort, slik at formene fikk en vokalisk utgang: *garðar* > *garða*. (Skard, 97-8) I vestnorsk og midlandsk har *-a*, og i mindre grad *-u* og *-u*, holdt seg i endelsene der de ikke stod i utlyd, dvs. de ble fulgt av *-r*. Vokalaene *-u/-o* ble stående i noen vestnorske og midlandske dialekter, og reduserte til *-e* i andre. (Indrebø, 132)

Flertallsformer som *sydor*, *egor*, *ressor* står enda på 1530-/1540-tallet i brev fra til og med vest-vikske bygder som Eiker og Vestfold. Nå opptrer flertallstypen på *-o(r)/-u(r)* ved svake hunkjønnsord bare i Telemark og dalene. (Indrebø, 346)

3.1.5 Innskuddsvokal

I gammelnorsk tid begynte innskuddsvokalen å opptre i endelser for å lette uttalen. På den tiden var endelsene enda fullt bevarte. Innskuddsvokalen forekom oftest

mellom konsonant og nominativendelsen *-r* ved substantiv og adjektiv. Den stod også i presens av sterke verb (*teker*), i flertall av ord med indre bøyning (*føter*), og i ord som *aker*, *timber* der *-r* hører til stammen.

Det eldste eksemplet kommer allerede fra tiden før 1100: i innskriften på en mynt fra Olav Kyrres tid står det *[O]laver*. I vestnorsk opptrer innskuddsvokalen først etter 1200, i islandsk fra omkring 1300. Formene med og uten innskuddsvokal opptrer jamsides, men etter 1350 har formene uten innskuddsvokal stort sett forsvunnet. I talemålet kan innskuddsvokal ha vært vanlig siden omkring 1300.

I dagens dialekter har *-r* i nominativ av substantiv og adjektiv og i presens av sterke verb falt bort, og i de fleste områdene har innskuddsvokal også blitt oppløst etter *r*-bortfallet. I noen målfører har den imidlertid holdt seg: i hankjønnsord særlig i Vest-Telemark, Setesdal og Indre Aust-Agder, og i adjektiv og verb i flere dialekter i vestnorsk og midlandsk. (Indrebø, 116-17)

3.1.6 U-omlyd

I mellomnorsk tid ble u-omlyd i en stor grad borte, både ved stående *-u* (yngre u-omlyd) og ved bortfalne *-u* (eldre u-omlyd). Denne tendensen hadde begynt allerede i sent gammelnorsk, særlig i østnorsk der yngre u-omlyd aldri hadde blitt fullt gjennomført. Etter hvert ble former som *allum mannum* for norr. *ollum monnum* vanlige også i vestnorsk. Det kom delvis av at østnorsk etter hvert ble til skriftmønsteret, men antakeligvis var det også i samsvar med utjamningstendensen i talemålet. I noen ord ble imidlertid omlyden opprettholdt og utjamningen gikk omvendt, slik at omlyden spredte seg inn i alle formene av ordet. Dette syner seg f. eks. i ordet *voll*, pl. *vollar*, (norr. *vøllr*, pl. *vøllir*). Omlyden har holdt seg best i området langs Langfjellene og i den vestligste landsdelen. (Indrebø, 212-13)

3.2 Konsonantene

3.2.1 Bortfall av *-r* i endelser

Konsonantene som stod i utlyd etter vokal i trykksvak stilling begynte å falle bort allerede i gammelnorsk tid, men først i mellomnorsk tid fikk bortfallet et slikt omfang at viktige kategorier ble preget av det. (Skard, 145) Ende-*r* kan ha blitt stum helt fra 1200-tallet, særlig i vestnorsk. Det gjelder både *-r* som stod etter trykklett vokal fra gammelt av, og *-r* som opprinnelig stod etter konsonant og fikk innskuddsvokal framfor seg. Vi finner spredte eksempler på bortfallet i skriftlige kilder før 1350: flt. *erfingia*, Stavanger 1305,

presens *genge*, Voss 1339. I løpet av mellomnorsk tid ble bortfallet helt gjennomført i flertall av adjektiv (gno. *spakir* > *spake*), i den etterhengte artikkelen (*prestarnir* > *prestane*), og i pronomen (*þeir* > *dei* løstnorsk *dem*). Bøyningsformene som ikke ble helt oppløst fikk forskjellige reduserte former i ulike målfører: f. eks. gno. *prestarnir* ble til *prestane* (Vestlandet og Sør-Norge), *prestan* (midlandsk og nordnorsk), eller *presta* (Uppland). (Indrebø, 222-36)

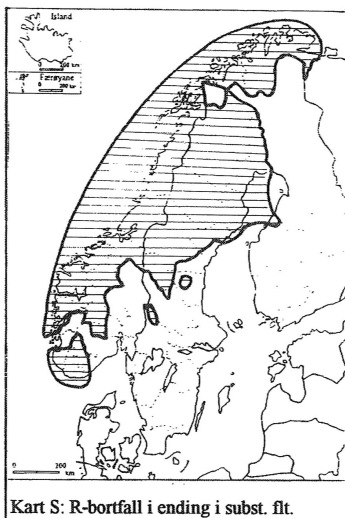
I entall av substantiv og adjektiv i hankjønn er nominativs-*r* falt bort nesten alle steder: gno. *svart(e)r hest(e)r* > *svart(e) hest(e)*. I slike ord står det innskuddsvokal som en reste av nominativsendelsen i noen målfører (jf. ovenfor). (Skard, 145-6) I rotutlyd på trykksterk vokal har *-r* hold seg i adjektiv i noen målfører, særlig i Setesdal, Telemark, Numedal og Hallingdal i former som *blår(e)*, *grår(e)*, *nyr(e)*, *ljår(e)*. (Skjekkeland, 127-9)

De opprinnelige norrøne flertallsendelsene *-ar/-ir/-ur* i hankjønnsord og hunkjønnsord har utviklet seg forskjellig i ulike målfører. For utviklingen i midlandsk jf. overfor. Generelt kan man si at *-r* i flertallsendelsene har falt bort i mesteparten av Skandinavia. (Sandøy, 170-1)

I presens av sterke verb og verb av typen *telja* har *-r* falt bort i nesten alle dialektene: gno. *kemr*, *telr* > *kjem*, *tel*. Former som *kommer*, *teller* forekommer bare i noen sørøstnorske målfører. I presens av svake verb foregikk imidlertid bortfallet bare i vest- og nordnorsk:

gno. *kastar*, *dómir* > *kasta*, *dóme*. Grensen følger stort sett grensen for *-r* i flertall av substantiv (jf. kart 5). (Skard, 145-6)

Bortfall av *-r* i endelser førte til en formsammenfall: flere bøyningsformer ble likelydende. I målførene med reduksjon av *-a* og *-u* i endelser heter det *ei vise*, *flere vise*. I verbalbøyningen kan det hete *å dôme* – *eg dôme* – *me dôme*, eller i a-målet *å kasta* – *eg kasta* – *eg kasta* – *har kasta*. (Skjekkeland, 127-9)

3.2.2 Utviklingen av de gammelnorske tegnene *ð* og *þ*

I mellomnorsk tid falt tegnet *-ð* for det meste bort etter vokal, i andre posisjoner gikk den vanligvis over til *-d*. I noen posisjoner hadde *ð* blitt ustød allerede i gammelnorsk tid: i *Den norske Homilieboka* fra omkring 1200 står det partisippformen *ætlaðr* for *ætlaðr*, og allerede rundt 1250 finnes det fortidsformen *kalla* for *kallaði*. Slike skrivemåter er «skrivefeil» som gir oss opplysning om utviklingen i talemålet. I skrift

ellers begynte man nokså tidlig å bruke *-d/-dh* for opprinnelig *-ð* både i ordstammen og i endelsene. Skriftegnet *-ð* ble erstattet av *-d/-dh* i noen brev allerede omkring 1300-1320. Skrivemåten uten *-d* forekommer imidlertid så ofte i skrift at det kan antas at *-ð* hadde blitt redusert i uttalen. Ofte kunne former med og uten *-d* gå jamsides i talemålet lenge, f. eks. den fulle verbalformen *kastade* jamsides med den reduserte formen *kasta*. (Indrebø, 213-15)

Noen steder, særlig i Setesdal, Vest-Telemark, Indre Agder og Nordvestlandet, kan *-ð* med vokalen foran seg ha blitt til en diftong, særlig når *-ð* stod foran *-r*, *-n*, *-l*. Slik oppstod dialektformer som *veir* (gno. *veðr*), *fføyr* (gno. *fføðr*), *aire* (gno. *aðrir*), *ein støyle* (gno. *støðull*), *ein smeie* (gno. *smiðr*). I noen ord var *i* et mellomsteg før full *ð*-bortfall: jf. færøysk som har mye *i/u* for norr. *ð*. (Indrebø, 213-15) I noen tilfeller står det *i/u* for gammelnorsk *ð* enda i eldre nynorsk: formene *aire/aira* < gno. *aðri/aðra* forekommer enda kring 1700-1750 så langt vest som Nordhordaland og så langt øst som Eiker. Nå finnes det rester av denne formen bare i Vest-Telemark og Setesdal. (Indrebø, 347)

Den gammelnorske *þ* ble til *t* i trykksterk og til *d* i trykksvak stilling. Overgangen foregikk for det meste før 1450. Overgangen *þ > d* viser seg i dagens språk særlig i pronominale og adverbiale former som *du*, *dei*, *den*, *det*, *der*. Disse ordene hadde først fått formen med *ð* (*ðeir*), overgangen foregikk altså gradvis: *þ > ð > d*. Skriftegnet *þ* hadde forsvunnet før lyden gikk ut av talen: *þ* gikk ut av bruk omkring 1420-1490 og ble vanligvis erstattet i skrift med *th*, i noen ord i trykksvak stilling med *d*. Formene med *d* foregår i mellomnorske skrifter ganske tidlig: *dith* (gno. *þit*), Skien 1510, *dey* (gno. *þeir*), Modom 1512. (Indrebø, 213-15)

3.2.3 Konsonantassimilasjon

Jeg nevner her bare assimiasjonen som har ført til utviklingen av særtrekkene i midlandske dialekter: *rn > nn*. I gammelnorske håndskrifter står det oftest *-rn*, men etter hvert ble *-nn* brukt stadig oftere. Det var altså antakeligvis en vanlig talemålsform som gradvis vant over rettskrivningsmønstrene. I mange målfører kan *-nn* ha vært vanlig siden 1350. Allerede etter 1300 står det *-nn* i trykksvak stilling i bestemt artikkel, i former som *prestanner* for *prestarnir*. I bøyningssenderer har *-nn* blitt nokså allmenn i norsk, mens i islandsk og færøysk holder det seg *-rn*. I trykksterk stilling, dvs. i ord som *horn*, *bjørn*, har assimilasjonen imidlertid ikke blitt gjennomført i alle norske målfører, men den er typisk for telemarksmålet. I noen midlandske og vestnorske dialekter har assimilasjonen ført til formen *-dn*: *-rn > *-ðn > -dn*. (Indrebø, 118)

4. ANALYSEN AV ORDFORMENE I FOLKEVISENE I PERSPEKTIV AV DEN HISTORISKE UTVIKLINGEN AV MÅLMERKENE

4.1 Substantiv

4.1.1 Fullvokaler i ubestemte former

Svake hankjønnsord har i noen tilfeller bevart fullvokalen *-i* i folkevisene: *ein bakki, sin bogi, ein hagi*. Ellers i målføret er vokalen i hankjønnsordene redusert til *-e*, og i mange tilfeller har den blitt redusert også i folkevisene: *ein fole, min skalle, min frende*.

Svake intetkjønnsord har beholdt formen på *-a*: *i hennars hjarta, eit auga*, og den gamle flertallsformen på *-o*: *hennars augo, i dine augo*. Ellers i målføret har de *-e* i ubestemt form entall og *-ur* i ubestemt form flertall (jf. ovenfor). Sterke intetkjønnsord på *-i* har enten beholdt fullvokalen: *Serklands riki, eit stykki*, eller fått den redusert til trykklett *-e*: *eit belte, belte mit*.

4.1.2 Substantivbøyning i bestemt form

I folkevisene har alle sterke hunkjønnsord bestemt form på *-i*: *keringi, öksi, dronningi, heiði, marki, borgi*. Svake hunkjønnsord har utviklet seg på to ulike måter i målføret, og de skiller seg etter jamvektsloven, jf. ovenfor. Opprinnelige overvektsord slutter på *-e* i ubestemt form og på *-a* i bestemt form: *ei bukse, ei konne, ei veile, si snekkje, di siðe; genta, kráka, bikkja, all vika, kyrkja, kona, brynja*. Jamvektsord slutter på *-u* i ubestemt form og på *-o* i bestemt form: *ei bedre legu; i stogo, fagraste liljo, i mjöllo*. Noen ord vakler mellom disse to gruppene: *til smiðje (norr smiðja) x at smiðjo, in i stoga x i stogo*. Ellers er alle de bestemte hunkjønnsformene rent dialektale.

Den bestemte artikkelen for hankjønnsord har også gjennomgått n-bortfall (jf. ovenfor), men det har hatt ingen innflytelse på foregående vokal. Både sterke og svake hankjønnsord har enten opprettholdt fullvokalen *-i*: *dagin, blakkin, gullringin, haugin, skogin; kongin, bogin*, eller fått den redusert til *-e*: *heimen, branden, himilen, reven, bjönnen, dómen, faðiren, stallen; bonden*. Skillet mellom svak og sterk bøyning viser seg altså ikke i bestemt form. Reduksjonen er åpenbart tilfeldig og ikke har grunnlag i den norrøne vokalharmonien; den er ikke i samsvar med dens regler.

4.1.3 Flertallsformene av substantiv

Substantivene har i folkevisene beholdt en del av den opprinnelige klasseinndelingen idet de har fullvokaler i flertallsendelsene, som er helt i samsvar med

målføret. Sterke hankjønnsord som i norrønt hørte til a-klassen har flertall på *-ar*: *ravnar*, *tjovar*, *stólar*, *sveinar*. Ordene i r-klassen hadde i norrønt morfologisk i-omlyd og endelsen *-r*. Omlyden har blitt opprettholdt, men endelsen har blitt erstattet av den hyppigere *-ar* ved utjamningstendensen (jf. ovenfor): *fötur* (norr. *fótr*), *vetrar* (norr. *vetr*), *bröðrar* (norr. *bræðr*), *mennar* (norr. *menn*). Sterke hankjønnsord som i norrønt hørte til i-klassen, har flertall på *-ir*: *drengir* (norr. *drengir*), *bjönnir* (norr. *björn*, *pl birnir*), *vengir* (norr. *vængir*). Substantiv som hørte til u-klassen, har også beholdt flertall på *-ir*: *synir* (norr. *synir*). Svake hankjønnsord har beholdt den opprinnelige endelsen *-ar*: *bakkar*, *folar*.

Sterke hunkjønnsord som i norrønt hørte til ar-klassen har flertall på *-ar*: *heiðar*, *keringar*, *möyar* (norr. *mær*, *pl meyar*). Sterke hunkjønnsord som i norrønt hørte til ir-klassen har flertall på *-ir*: *skálar*, *rósir*, *sorgir*. Ord som hørte til r-klassen har skiftet til ar-klassen eller ir-klassen ved utjamningstendensen (jf. ovenfor), mens de har beholdt i-omlyden der den har vært i flertall: *hendur* (norr. *hendr*), *geitar* (norr. *geitr*), *nætar* (norr. *nætr*), *döttur* (norr. *dætr*), *mine systur* (norr. *sustr*); *sengir* (norr. *sængr*). Noen ord som opprinnelig hørte til ar-klassen og hadde u-omlyd i formene uten a-endelsen skiftet til ir-klassen og fikk omlyden i alle formene: *ffjöðrir* (norr. *ffjóðr*, *pl fjaðrar*). Andre ord skiftet fra ar-klassen til ir-klassen uten videre forandringer: *rúnarnar* > *runinne*. Svake hunkjønnsord har beholdt den opprinnelige flertallsendelsen *-ur*, uavhengig av jamvektsloven: *vikur*, *liljur*, *pikur*, *krákur*, *kvinnur*. Noen opprinnelige intetkjønnsord har skiftet kjønn og bøyes etter ir-klassen: *ráðir*, *tárir*, *engir*.

De bestemte artikkelene *-nir*, *-nar* har blitt redusert til *-ne*, og dermed falt hankjønn og hunkjønn sammen. Den foregående *-r* har blitt assimilert til *-n*: norr. *drengirnir* > *drenginne*, norr. *brynjurnar* > *brynjunne*. I noen tilfeller har artikkelen blitt redusert til bare *-nn*: *korpann*, *fötann*, *böndann*, *möyann*. Artikkelen for flertall intetkjønn *-in* har mistet *-n* ved n-bortfall (jf. ovenfor): *dei orði*, *dei aðre smábonni*, *beini*, *alle bergetrolli*, *Sigurds sári*, *vilkori tri*. Noen få ord har fått overført artikkelen *-ne/-nn*: *dei árinne tie*, *dei lokunn* (norr. *lok*), *ríkinne sju*, *augunne dine*.

4.2 Adjektiv og pronomen

I norrønt bøydes adjektiv både i kjønn, tall og kasus (jf. tab. 5). Kasusbøyningen av adjektiv ble oppløst i mellomnorsk, mens kjønnsbøyning holdt seg. I det første ble flere endelser unntatt nominativ redusert: gammelnorske former *fullum*, *fullrar*, *fullri*, *fulla* ble til *fullo/fulle*. På 1500-tallet ble kasusbøyningen helt borte flere steder, slik at bare kjønnsbøyning ble igjen: *full'e* - *full* - *fullt*, i flertall *fulle* - *fulla* - *full*.

Innskuddsvokalen i entall hankjønn er en levning av den opprinnelige nominativens *-r*. Svake adjektiv hadde få former allerede i gammelnorsk, og i mellomnorsk tid ble de helt ubøyelige. (Indrebø, 237) I noen målfører ble kjønnsbøyning i flertall borte, slik at alle flertallsformer sluttet på *-e*. I eldste nynorske skrift står det enda særskilte former for flertall intetkjønn uten endelse: *ii gammol folk*, Numedal 1542, *fleyr ygen aff the syskynne*, Vestfold 1547, *sin insigle*, Sønedeled 1590. I store deler av landet holdt det seg også særskilte former for flertall hunkjønn: *langa/langar*. Nå er det ettkjønnssystem i flertall i nesten alle dialekter.

I nynorsk tid holdt kjønnsbøyning seg ved adjektiv av typen *spakr* i entall i noen målfører; ved adjektiv og partisipp på *-en* var den allmenn: *open – opi/opa – ope*. I senere nynorsk fikk flere målfører et tokjønnssystem: *open – ope*. Det oppstod først i vikske dialekter der dansk påvirkning var sterkest. (Indrebø, 340)

I folkevisene kan adjektiv i sterk bøyning få innskuddsvokal som nominativsmerke i hankjønn, men formen vakler mye, til og med innenfor ett uttrykk: *han var stor og fríðe*. Ellers står de fleste adjektiv uten endelse i hankjønn og hunkjønn: *ein gangare spak, ei goð möy*, mens i intetkjønn får de endelsen *-t*: *vént eit vív*. Adjektivet *gamal* har beholdt *u*-omlyd i hunkjønn: *keringi gomol og grá* (norr. *gømul*), mens ved andre adjektiv har omlyden blitt oppløst: *hon er fager* (norr. *føgr*). Dette svarer også til målføret. I flertall og i svak bøyning får alle adjektiv endelsen *-e*, den gamle kjønnsbøyningen er oppløst: *two fagre liljeblómar, mange rauðe gullband; Ormin lange, din yngste son'e, den harðe stein, ivir den breiðe fjorð, kons sæle móðir, den vene bruri*.

Adjektiviske partisipp av sterke verb får i folkevisene *-en* i hankjønn: *ein sylvbunden knív, han er beden, hori er du boren*, men *-in* i hunkjønn: *pilen vart skotin, genta er komin, hori er du borin, hon vart stolin, hon er bundin*. Målføret har *-en* i hankjønn og *-i* i hunkjønn; *-n* i hunkjønn er antakeligvis Landstads tilføyelse for at formen skal være i samsvar med den norrøne.

Adjektiv og pronomen av typen *litin* får i folkevisene endelsen *-in/-en* i hankjønn: *ein litin bát, ingin mannen, din eigin mág, ein annen lit, nokon mann*. Endelsen er antakeligvis overført fra den bestemte artikkelen; de norrøne formene var *lítill, engi, eiginn, annarr, nõkkurr*. I hunkjønn får de enten endelsen *-i*: *hon var líti, liti Kersti* (norr. *lítill*), *-a*: *ingja sóli, i si eigja stoga* (norr. *engi, eigin*), eller *-o*: *ingjo bóti, báðe til eino fridde, ei lito lilju, ei onno möy, noko gente* (norr. *õnnur, nõkkur*). Endelsen kan altså stamme fra en opprinnelig *u*-omlyd, ellers er den sannsynligvis overført fra svak adjektivbøyning som hadde *-a* i nominativ og *-u* i oblike kasus i hunkjønn.

4.3 Bruk av kasus ved substantiv og adjektiv

4.3.1 Nominativ

Morfologiske forhold

I norrønt har nominativskategorien nokså magre kjennetegn: en del substantiv har intet morfologisk middel til å markere forskjellen mellom nominativ og akkusativ. Dette gjelder intetkjønnsord i entall og flertall, mesteparten av sterke hunkjønnsord i entall og flertall, og noen sterke hankjønnsord i entall (*fugl, hrafn*) eller flertall (*menn, bræðr*). Bedre markert er nominativ ved adjektiv og pronomener – som bestemmelsesord i attributiv stilling erstatter de altså substantivets formelle kjennemerker. I mange tilfeller er slike endelser imidlertid sterkt utsatte for reduksjon, særlig i svak adjektivisk bøyning og i flertall. Det samme gjelder også svak substantivbøyning der skillet mellom nominativ og oblique kasus har blitt lett utvisket. Også i målførene der fullvokalene er opprettholdte i endelser har kasusskillet blitt borte.

Et mer markant kjennetegn for nominativen er r-endelsen, ikke så mye i flertall som i entall hankjønn. Den er det viktigste grunnlaget for denne kasus fra gammelt av. Endelsen *-r* ble allerede i gammelnorsk oppfattet som hankjønnstegn, og feminine i-stammer hadde oppgitt den og tatt *ō*-stammens bøyning i entall. Der levningen av *-r* er bevart i form av svarabhaktivokalen (Setesdal, Telemark, Sunnfjord, Nordfjord), opptrer den bare i hankjønnsord og har trådt inn også i ord som opphavelig hadde assimilert endelse (*fugl'e, kistil'e*). På et videre område er *-r* bevart i adjektiv: dels i full form, dels som svarabhaktivokalen. (Knudsen, 1976, 30-33)

I folkevisene forekommer nominativstegnet i form av innskuddsvokalen *-e*, både ved sterke hankjønnsord og i sterk adjektivisk bøyning. Ved substantiv opptrer den som oftest i forbindelse med eiendomspronomen eller adjektiv, dvs. der substantivet er fremhevet, eller ved personnavn: *min systersone* (norr. *sonr*), *ein liten smådrenge* (norr. *drengr*), *vet'e* (norr. *vetr*), *Greip'e* (også *Greiper, Greip*; norr. *Grípr*), *deð var ungan Eirik'e* (norr. *Eiríkr*). Formene uten kjennemerke står vanligvis ikke i fremhevet stilling, dvs. de står i ubestemt form: *ein son, ein stein, ein blakk*. Ved adjektiv står innskuddsvokalen som oftest i predikativ stilling, sjeldnere også i attributiv stilling: *han var store* (norr. *stórr*), *han er sjúke* (norr. *sjúkr*); *ein stóre steine* (norr. *stórr steinn*).

4.3.2 Akkusativ

Morfologiske forhold

Slik som i nominativ, har også i akkusativ adjektiv holdt bedre på sin særskilte form enn substantiv. Forutsetningen for dette er at adjektivisk sterk bøyning hadde et kraftigere formskille mellom nominativ og akkusativ enn substantivene som hadde akkusativ entall uten endelse. Da formforenklingen og utjamningen satte inn i bøyingsverket, holdt adjektiviske akkusativendelser seg enten i sin fulle form (-*an* for hankjønn, -*a* for hunkjønn), eller i den reduserte formen -*en*, -*æ/-e* som likevel fortsatt var særskilt. (Knudsen, 1976, 69-75) Ved substantiv falt nominativ og akkusativ sammen i løpet av mellomnorsk tid (jf. tab.6).

I perioden fra 1050 til omkring 1350 er formene på -*an/-en* ennå brukt i sin opprinnelige funksjon, det vil si for hankjønn entall (eksempler fra danske lov: *dræpæ man sakløscæn*, *dræpæ sik sialvæn*). Etter hvert knyttes endelsen -*an/-en* til entallsformer uten hensyn til deres grammatiske kjønn og syntaktiske stilling. Ved tendensen til å opprettholde skillet mellom sterke og svake adjektiviske former hadde den konsonantutlydende formen en stadigere rolle en vokalutlydende former som var mer utsatte for reduksjon, derfor ble den etter hvert til et skillemerke i alle kjønn og kasus. (Knudsen, 1976, 69-75)

Akkusativendelsen -*an (-en)* i adjektiv er ganske hyppig enda i eldste nynorske skrifter. Den står både i faste uttrykk som *taka arv allan*, *med fullan eidstaf*, *med godan vilje* o.fl. (i de siste to eksemplene skiftes den med en opprinnelig dativ) og utenfor faste uttrykk: *Peder scal haffua allan Grisledals skogen*, Vest-Agder 1557. (Indrebø, 333) Hunkjønnendelsen -*a/-æ* er mindre særpreget og blir lettere blandet sammen med andre bøyingsformer. På 1500-tallet bruktes former som *gode natt*, *alle werden*, *somme tid*, men etter hvert ble de for det meste enten sløyft eller erstattet av -*an*-formene. (Knudsen, 1976, 69-75)

Syntaktiske forhold

Akkusativ er kasusen for direkte objekt på norrønt. Den nominale bruken er den vanligste. I noen ganske sjeldne tilfeller brukes den adverbialt: *Hann reið níu nætr* [tid] *dökkva dala ok djúpa* [sted]. Den opptrer også i upersonlige konstruksjoner med verb som tar objekt i akkusativ og intet subjekt: *lysta* (*ha lyst til*), *hungra* (*sulte*), *langa* (*lengte*), *minna* (*huske*), *vanta* (*mangle*) og andre.

Flere preposisjoner styrer akkusativ i temporal, allativ eller lokativ rolle.

Preposisjonene *fyrir útan (utenfor), gegnum (gjennom)* og *umhverfis (omkring)* styrer alltid akkusativ, preposisjonene *um (om), of (over, ut i)* og *við (ved, med)* som oftest. Preposisjonene *á, í, fyrir, undir, yfir* styrer akkusativ i tilstedsbetydning (allativisk rolle). Preposisjonene *eptir, fyrir, á, í* styrer som oftest akkusativ i temporal rolle. (Haugen, 230-32, 259-60)

I folkevisene forekommer akkusativ stort sett bare ved adjektiv. Endelsen *-an* står oftest der den opprinnelig hører hjemme, dvs. i hankjønn i direkte objekt: *sterkan svevnen fékk, dá saðlar han ut fljótan folen, eta grönan höy, de beð han Illan Hermod, hev' du skarpan byrtingen*, og etter preposisjon i tilstedsbetydning: *han reið pá svartan hest, i högan loft, i myrkan skóg, i grönan lund, pá den kvitan sand, pá grönan havn*, eller etter preposisjon som styrer akkusativ: *um einkvan nýtan drengin*.

Endelsen opptrer imidlertid ofte også der den er innført for å markere en sterk adjektivform – i påstedsbetydning eller med en preposisjon som bør styre dativ eller genitiv: *pá kvitan sand(e), með góðan vilje, með hvor nýtan drengin, i gyltan söðlin rið i den grönan eng, til han ungan Thor*, så vel som i subjekt eller tiltale: *fagran fljótan folen, fregðan bró'r, snillan min blakk, han ungan Eirik, inki er skarpan byrtingen*. I akkusativisk eller dativisk stilling forekommer den også i intetkjønn: *úti fagran vatni, koste meg röðen gull*.

Ved substantiv er det akkusativ bare i flertallsformer: *ivir berg og dala, (dit) up pá vogna*; det gjelder bare hankjønn, siden andre kjønn ikke hadde markert akkusativsform i flertall i norrønt.

4.3.3 Dativ

Morfologiske forhold

Dativ har formelt sett hatt sterkest posisjon i flertall, med ensartede former på *-um* i alle tre kjønn og alle bøyingsklasser. Derfor er dativformene mest opprettholdte i flertall. I entall var dativens formelle stilling svakere, siden formene ofte var felles med andre kasus (jf. tab.1,2,3,4). I bøyingsklassene som hadde egne dativendelser i entall (jf. tab. 1,2,3), skiftet endelsene fra klasse til klasse, og fraværet av et enhetlig kasusmerke svekket dativens posisjon som en selvstendig grammatisk kategori. Dessuten ble systemet oppløst særlig ved vokalreduksjonen, som førte til sammenfall av vokalene som skilte mellom nominativ og oblique kasus i svak bøyning (jf. tab.4). Dette er også årsaken til at flertallsformene - som sluttet på konsonant - har holdt seg bedre. (Knudsen, 1967, 7-13)

Det var imidlertid ikke bare virkningen av lydlovene som førte til oppløsningen

av kasussystemet: årsaken var heller det at kasusenes syntaktiske funksjon ble sett på som overflødig. Dette viser seg særlig i den syntaktiske sammenblandingen: formene ble opprettholdt i uredusert form, men deres syntaktiske rolle ble blandet på grunn av manglende følelse for kasus kategorier. Etter 1300 ble ulike kasus oftere blandet, og dativ hadde gått fullt ut av bruk i noen områder i sørøst allerede før nynorsk tid. Enten falt formene sammen med akkusativ- og nominativformene i lyd, eller de ble ombyttet med dem. I de fleste landsdelene holdt imidlertid dativ seg fortsatt, men mistet som regel noen av sine syntaktiske funksjoner: særlig i forbindelse med verb og i ubestemt form. (Indrebø, 234) Ifølge Indrebø var det i mellomnorsk tid nokså vanlig med dativ istedenfor genitiv, både i «possesiv dativ» og etter preposisjoner: *quædi gwdi oc sino*, Sarpsborg 1541, *til døttrom sinnom*, Håbøl 1557. (Indrebø, 337)

Der det står dativ i målførene, alltid bare i bestemt form, har den sterke hankjønnsformer på *-e/-i*: *på vegge/vejji* (norr. *vegg-i-num*), og svake hankjønnsformer på *-a*: *på bakka, på stega* (norr. *bakk-a-num, stig-a-num*). Sterke hunkjønnsformer ender på *-en/-in*: *i ælven, på skålen* (norr. *elv-i-nni, skál-i-nni*); svake hunkjønnsord ender på *-on/-un*: *i vison/visun* (norr. *víso-nne*). (Vigeland, 86) Formene har sannsynligvis utviklet seg slik: i hankjønn hadde den siste delen av endelsen først falt bort: *hestinum* > **hestin*, deretter ble formen redusert ved n-bortfall. I hankjønn var det derimot lang */n/* i dativendelsen. Den ble forkortet ved n-bortfall, men den holdt seg. (Skjekkeland, 152-3) Dativ intetkjønn har *-e* i målføret, altså samme form som bestemt nominativ.

Det formelle grunnlaget for dativ blir selvsagt dannet også av adjektiv og pronomen der dativ er markert med særpregede endelser. Disse ordgruppene styrker dativkategorien. Substantivene som har svake eller manglende kjennemerker for dativ kan få tydelig kasusmarkering gjennom adjektiviske attributter som er knyttet til dem: *frá sinni ferð* (ordet *ferð* alene uten kasusmerke). Fra 1300-tallet foregår imidlertid sammenblandingen av kasusformer også ved pronomen, særlig dativ for akkusativ og genitiv eller akkusativ for dativ: *hafdi mik gieuet*, Hedmark, 1339. (Knudsen, 1967, 7-13)

Mesteparten av dativformene i folkevisene er flertallsformer, både i hankjønn: *með fóto, með lóko, veik i fingro, með ulvo tjóte, með elvo bú, með drengjo, (der) i bakko*, i hunkjønn: *pá heiðo, i hándo, at hándo, ótor brynjo, mót bylgjo, af rusto*, og i intetkjønn: *fyri augo, bergjo imote, (der) under fjöllo, (der) i de kristne lándo, af hoggo sáre, ótor bándo löyse* (norr. *band*), *skreið loko ifrá* (norr. *lok*). Reduksjonen av endelsen har sitt opphav i mellomnorsk tid da det var en tendens til å gå over fra *-u-* til *-o-* som skrivemåte for trykksvak */u/*. (Mørck, 106) Det var også en tendens til at konsonanten falt bort etter

trykksvak vokal, jf. bortfallet av -r og -n. Svært sjelden har flertallsformene opprettholdt sin fulle endelsen i folkevisene: *i festrum sat*.

Entallsformer opptrer for det meste ved sterke hankjønnsord og intetkjønnsord,³ der de enten har beholdt endelsen -i eller fått den redusert til trykklett -e: *af brunni / af brunne; (der) i landi, reise af lande, at búre*. Reduksjonen ser ut til å være helt tilfeldig, uten grunnlag i vokalharmonien (jf. ovenfor). Svake hankjønnsord har enten beholdt endelsen -a: *með boga, (der) fer boga og brand, or móðirs maga*, eller fått overført -i ved analogi: *(der) i bakki, imót bakki*. Dativ i hunkjønn opptrer svært sjelden. Grunnen til dette er, at de fleste bøyningssklassene i hunkjønn ikke hadde særskilte dativformer i norrønt (jf. vedlegget), og artikkelen ble lett redusert. I folkevisene er imidlertid også den gamle bestemte formen opprettholdt: *or rustinne* (norr. *rust*), *i kyrkjunne*, eller dativen har den dialektale formen på -n: *til kyrkjun*. Ordene som opprinnelig tilhørte r-klassen har beholdt endelsen -e: *fór ivir heiðe* (norr. *heiðr, dat/akk heiði*).

Ved adjektiv og pronomen opptrer dativformer sjeldnere i folkevisene. Opprinnelig markerte endelsen -um (-om) bare dativ hankjønn og flertall, men i visene forekommer den som et generelt kasusmerke ved adjektiv og pronomen i alle kjønn: *af dinom garðe, i aurum halli* (norr. *öðrum < annarr*), *han sinom sverði brá, turke minom feldi* (norr. *felt*), *af kvorjum hári, til dinom dottri*, så vel som i flertall: *af aurum lándo, fra sinom follogo flý* (norr. *forløg, sg forlag*).

Syntaktiske forhold

Dativ er typisk kasus for indirekte objekt på norrønt. Den forekommer oftest i lag med direkte objekt i akkusativ: *bjóða fleirum mǫnnum fang*, der både det direkte objektet *fang* og det indirekte objektet *fleirum mǫnnum* er knyttet til verbet *bjóða*. Ved noen verb kan også direkte objekt stå i dativ. Dette gjelder en del verb som uttrykker påvirkning, tilknytning eller forhold: f. eks. *unna* (elske), *bjarga* (berge), *eira* (skåne), *fylgja* (følge), *hjalpa* (hjelp), *lika* (like), *móta* (møte), *trúa* (tro), *þjóna* (tjene) og andre.

Noen preposisjoner styrer alltid dativ i norrønt: *at, af, frá, ór, hjá, í mót*. Preposisjoner som uttrykker plass eller tid (f. eks. *á, í, fyrir, undir, yfir*) styrer både dativ og akkusativ for å skille mellom påstedsbetydning (dativ) og tilstedsbetydning (akkusativ) på liknende måte som i tysk. Preposisjonen *með* styrer som oftest dativ (i betydning «sammen med»), men den kan styre akkusativ i objektiv rolle. Preposisjonen *við* styrer som oftest akkusativ, men den kan styre dativ i betydning «mot» eller «sammen med».

3 I intetkjønn er målføreformen den samme som nominativen, skillet er rekonstruert av Landstad.

I eldste nynorsk hadde dativ mye videre geografisk vald enn nå. Mot sør nådde den nær ut mot sjøen de fleste steder. Mot nord rakk dativ så langt som norsk mål rakk. Men først og fremst hadde dativ større syntaktisk variasjon – selv om den hadde blitt mindre siden gammelnorsk. Dativ med visse verb var mer i bruk (*takka einom, halda hondom saman*), og det fantes fremdeles dativ i ubestemt form (*for gwdi oc mannom*, Håbøl 1529). Dativ av adjektiv fantes nokså vidt, og enda oftere forekom det dativ av pronomen: i vendinger som *efter minom fader*. Når det stod adjektiv og substantiv i dativ, var det vanlig at bare ett av ordene, som regel adjektivet, stod i dativsform. Det vises særlig tydelig i et eksempel som *solde atternemdom Biørn Olaffsson och hans brødro*, Hornnes 1557: her er substantivet uten dativmerke der dativen vises i adjektivet (jf. *aff broder sinom Tolleiff, V.-Agd. 1557, med fullom eidstaf*, Valdres 1540), men med dativmerke der substantivet står alene (*brødro*). Også i folkevisene kan det opptre dette tilfellet: *han reið allom dagin*, men oftest står både adjektivet og substantivet i dativform, dvs. i den eldre, opprinnelige formen: *af dinom garðe, kringum kvorjom rinde, alle at einom veggi*.

Eksempelene fra skriftlige dokumenter fra 1500-1600-tallet viser at dativsformer ble brukt både i entall og flertall og ved både substantiv og adjektiv. Her følger det noen eksempler fra det midlandske området: *giffuer hans erffuingom*, Seljord 1570, *aff optnemdom Berulff*, Bø 1556, *goffue atternemdom Euinder*, Fyrisdal 1561, *æg stullar hesto, wadnar aakro fær buyte* (norr. *varnar ákrum firir búinu*), Fyrisdal 1698. Dativ forekommer ikke i danske skrifter som ble brukt som skriftmønster på den tiden, så tendensen må ha kommet fra talemålet. Norsk skrifttradisjon hadde også fremdeles en stor innflytelse. Former som *med fullom eidstaf* var i bruk noen steder helt til 1600-1700-tallet. Endelsen ble oftest skrevet i en delvis normalisert form, dvs. *-om* der målføret hadde *-o*. (Indrebø, 333-5)

De fleste dativformene i folkevisene står i sine opprinnelige syntaktiske posisjoner, dvs. etter preposisjon som styrer dativ: *af garði fara, at bekki* (norr. *bekkr*), *genge at stalle* (norr. *stallr*), *út með straume* (norr. *straumr*), *(der) pá leikarvollo, golvtiljo mót* (norr. *þilja*), *af tingi heim, (der) under fjölli, i tárni sat*; etter verb som styrer dativ: *tru honom*, og som indirekte objekt: *gav honom eit nevaslag, flidde honom sverd*.

Dativ opptre imidlertid også som direkte objekt: *han bar skjeldi, vondum með meg skifte* (norr. *vöndr – sverd*), *lante meg vengjo sine, bera brynjo*, og etter preposisjon som bør styre akkusativ: *(dit) i haugi* (norr. *haugr*), *han reið ivir rjóðe* (norr. *rjóðr*), *(dit) pá vatne, (dit) pá leikarvollo, datt undan hóvo* (norr. *hófr*), eller genitiv: *til din daudedage*,

til brúrehúsi, hit til lande. Dersom det står et adjektiv i attributiv stilling, er det vanligst i visene at både adjektivet og substantivet står i dativform: *i kvorjum skoti* (norr. *skot*), *fra sinom follogo flý*. Dativformen *honom* er vel opprettholdt i folkevisene, men dens syntaktiske funksjon er blandet: den står både i dativposisjon: *með honom, gav honom, flidde honom sverd, tru honom* og i akkusativposisjon *sjá honom, eige honom, slóg ihel honom, sette honom, honom lyster inki*. I hunkjønn har pronomenet formen *henna(r)* som er en opprinnelig genitiv, men brukes både dativisk: *með henna, hjá henna, gav henna*, og akkusativisk: *fá henna, feste henna Brynhild frúga*.

I svært mange tilfeller er den gamle formen blitt oppløst og det står nominativsform i dativens syntaktiske posisjon: *(der) i haugin, at skogin, (der) i dalen, með bogin, með finganne smá, með fuglar og dýr, með svik, með vilje goð, út með strand, (der) i vogga, (der) pá bylgja, i marki, imot golv, með bóni smá*.

4.3.4 Genitiv

Morfologiske forhold

Fra gammelt av fantes det kategorier hvor genitiv ikke ble særskilt betegnet: entall av svake substantiv og svak bøyning av adjektiv. Vokalreduksjon og r-bortfall hadde allerede fra gammelnorsk tid ført til at også ord fra andre kategorier mistet sin særskilte betegnelse for genitiv, slik at denne kasus kunne bli blandet sammen med andre, som oftest med dativ. Dette gjaldt særlig hunkjønnord der former som *kirkiunnar* ble redusert til *kirkiunne*, en form identisk med dativsformen. (Knudsen, 1967, 43-4) Ved siden av fulle bestemte former som *prestsins, ferdarinnar* opptrer på mellomnorsk tid også former med genitivmerket bare i artikkelen: *prestens, ferdinnar*. Noen ord, særlig de kortere, viser imidlertid en tendens til å beholde den gamle formen i mellomnorsk: *dagsens, havsens*. (Indrebø, 234-5)

De fleste norrøne genitivendelsene ble like lett utsatt for reduksjon som dativendelsene, formene hadde imidlertid en sterkere syntaktisk posisjon. Siden det var nødvendig for språkets funksjon å opprettholde genitiv som en særskilt syntaktisk kategori, ble de bortfalle endelsene som oftest erstattet av den mer stabile og særegne genitivendelsen *-s*. Dette gjelder særlig de opprinnelige formene på *-ar* i i-stammer som *vinr, sauðr*, u-stammer som *sonr* og konsonantstammer som *vetr*. (Skard, 96-7) Dermed ble *-s* som genitivmerke innført også i bøyningklassene der den opprinnelig ikke hørte hjemme: *Biorn's* for *Bjarnar*, *son's* for *sonar*. I noen tilfeller ble *-s* tilføyd etter den opprinnelige endelsen, som førte til former som *sonars, vinars, brodors, Helghas*.

(Indrebø, 234-5) Mange ord hadde opprinnelig manglet et tydelig skille mellom genitiv entall og flertall: *jarðar* (av *jorð*), *frenda* (av *frendi*). Etter at ordene hadde fått én fellesform for entall og én for flertall, ble genitiv-s knyttet til de enkelte formene for å markere genitiv: *frendes råd*, *frenders råd*. (Knudsen, 1967, 44 – 51) I hunkjønnsord er det ikke mange eksempler på s-genitiv i tiden før 1400. Noen få unntak er former som *Danmarks* for *Danmarkar*, *Berghwins* for *Berghvinar* (*Björgvinar*). Til erstatning for svekkede genitivsendelser framtrer i dette tilfellet heller andre sekundære endelser: som regel overtok dativsformen genitivens syntaktiske funksjon. I uttrykk som *i ombode Asbiorgo kono sinni*; *faudur arf fyrnemdri Ingibiorgo* hadde de opprinnelige genitivsendelsene på *-ar* blitt redusert til *-æ/-e* og deretter erstattet av dativendelsene som holdt seg bedre og var tydeligere skilt fra nominativsformen. Etter hvert ble imidlertid *-s* den eneste levende genitivsendelsen (jf. tab.7). Rester av genitiv på *-ar*, *-a*, *-u* forekommer bare i faste uttrykk. (Indrebø, 234-5)

I kilder fra eldste nynorsk tid brukes det genitiv på *-s* både i ord der s-endelsen hører hjemme fra gammelt av, og der den har blitt overført ved analogi: hunkjønn, flertall og noen av bøyingsklassene i hankjønn. Andre genitivendelser enn *-s* kan ha vært brukt i større grad enn nå i målføret, særlig etter preposisjon og i faste vendinger: *mett tesse godha manna insiglom*, Hardanger 1540, *mett goda manne rade*, Sandsver 1545, *theirra imillom* (mange steder). (Indrebø, 335-6) Genitivendelsen *-ar* holder seg i talemål i faste forbindelser med preposisjon: *te jordar*, *til stadar*, *til botnar*, *te viljar*, *til heimars*. I noen slike uttrykk er *-ar* innført analogisk i ord der den historisk ikke hører hjemme. Endelsen *-a* i svake substantiv med *-a* svekket til *-e* opptrer i noen få faste vendinger: *til døde* (norr. *til dauða*). Endelsen *-a* i genitiv flertall er beholdt i faste uttrykk med *-a* svekket til *-e*: *gå til grunne* (norr. *sökkva til grunna*), *ta til orde* (norr. *til orða*), *ta til takke* (norr. *til þakka*). (Knudsen, 1967, 44 – 51)

I noen tilfeller ble de gamle formene erstattet av omskrivninger med preposisjoner. Dette ble gjennomført i en stor grad i noen målfører, og det kunne føre til oppløsning av genitivens morfologiske merker. Genitivens syntaktiske stilling har likevel vært så sterk at de særskilte formene aldri ble helt utvasket fra språket. (Knudsen, 1967, 43-4)

I folkevisene er genitiv oftest markert med *-s*, både der endelsen hører hjemme fra norrønt: *sin festarmanns hand*, *um ein jóleftas kvelde*, *i högan lofts svoli*, *din faðers gárð*, *til lands*, *til endes*, og der den ble overført ved analogi: *til sengs* (norr. *sæng(a)r*), *verdsens* (norr. *veröld*, gen. *-aldar*), *möyarnes* (pl, norr. *mevjanna*). Bestemte former med

dobbel kasusmarkering forekommer også: *heimsens ende, havsens botten*. Formene på *-ar* er svært blandede, dvs. de opptrer ved ord der de ikke hører hjemme fra norrønt: *til domar* (norr. *dómr*, gen. *-s*), *til meinar* (norr. *mein*, gen. *-s*), *til stevnar lagt* (norr. *stefna*, gen. *-u*). Slike former antyder at den norrøne morfologien hadde blitt glemt, men syntaktisk behov for kasusmarkering førte til at endelsene ble universale. I noen tilfeller ble den opphavlige formen opprettholdt: *sá gild ei heiðar hind* (norr. *heiðr*, gen. *heiðar*).

Syntaktiske forhold

Genitiv brukes som oftest attributivt. Det innebærer at genitivsleddet har en tettere tilknytning til substantivet, og svakere til setningen som helhet. Derfor kan genitiv ikke få syntaktiske uttrykksmidler som skjematisk ordstilling; den må enten markeres morfologisk eller omskrives med preposisjon. I sin attributive funksjon uttrykker genitiv eieforhold eller samhörighet: possessiv genitiv. Sjeldnere finnes det definitiv genitiv: *sju døgns segling* (jf. norr. *sjau dógra sigling*). I norrønt forekommer dessuten partitiv genitiv: *mikill fjöldi búanda* (*en stor flokk bønder*), *fjórir hleifar brauðs* (*fire skiver brød*), *allra manna fóthvatastr* (*den raskeste av alle menn*).

I norrønt brukes genitiv i forbindelse med noen verb der genitivsleddet står som direkte objekt: *biða* (*vente*), *biðja* (*be om*), *fá* (*få*), *freista* (*prøve*), *geyma* (*gjemme*), *hefna* (*hevne*), *njóta* (*nyte*), *sakna* (*savne*), *vitja* (*besøke*), og andre.

I norrønt styrer preposisjonene *til* og *á milli/i milli* alltid genitiv. Preposisjonen *án* (*uten*) styrer genitiv eller også akkusativ og dativ. (Haugen, 226, 235, 264-5)

I folkevisene forekommer genitiv ganske hyppig, oftest i possessiv stilling: *kongins son*, *Hildebrands gárð*, *Gautes faðir*, *Norigs böndar*, *dronningens kné*, eller i forbindelse med preposisjonen *til*: *til bords*, *til bryllaups*, *til gjestebods*, *til sengs*. Etter denne preposisjonen står det imidlertid like ofte nominativ: *steig til hest*, *reið til kongsgarðen*; *til borgi*, eller til og med dativ: *til dauðe* (norr. *dauði*). Omskrevne possessive former med preposisjon forekommer sjelden i folkevisene: *faðir til Hæge*.

4.4 Verbalformer

4.4.1 Infinitiv og presensform

I folkevisene er det kløyvd infinitiv, som er et av målførets hovedtrekkene. Jamvektsord har endelsen *-a*: *geva*, *hava*, *vita*, *koma*, *tala*, *fara*, *vera*, *röða*, *stela*, *svara*, *sova*, mens overvektsord har *-e*: *hente*, *váge*, *vakte*, *gange*, *vinne*, *heite*, *finne*, *skjóte*, *brjóte*, *riðe*, *vakne*, *biðe*, *eige*, *lýðe*. De gamle ja-verbene har beholdt endelsen, enten med

reduisert eller ureduisert vokal: *sverja, syngje, kveikje, fylgje*.

Ja-verb (eller norrøne va-verb) har i folkevisene presensformen på *-e* som er innskuddsvokal for den norrøne personsendelsen: *legge, hōgge, site, beðe, ligge, seie/seje*. Andre svake verb har *-ar* eller *-er*, etter om de hørte i kasta-klassen eller dóma-klassen i norrønt⁴ : *rópar, leikar, helsar, leitar, hentar, biðar, lengtar, blandar, vitjar, talar; brenner, dömer, ráðer, löyper, vekkjer, sender, glöymer, liver, láner*. Sterke verb har ofte innskuddsvokalen *-e* i presens, som er en dialektal trekk av gammelt opphav, en levning av personendelsen *-(e)r* som etter hvert hadde blitt felles for entall i mellomnorsk (jf. tab.8). I eldste nynorsk hadde presensformene også enda beholdt *i*-omlyden: *ganga – gjeng(er), standa – stend(er), hava – hev(er), få - fær (stendher, Vestfold 1546, stend, Sogn 1734)*. Former som *gå – går, stå – står, har, får* ble innført sørfra allerede i senere mellomnorsk tid, og begynte å spre seg videre i løpet av nynorsk tid. Også de uomlydte presensformene *kommer, farer* (for *kømr, ferr*) kom sørfra; mange dialekter har imidlertid fortsatt former som *kjem, fer*. (Indrebø 339-41) I folkevisene står de eldre formene med opprettholdt omlyd og ofte med innskuddsvokal for den opprinnelige personendelsen: *hev/heve, geng/genge, gev/geve, tek/teke, söv/söve, stend/stende, kem/keme*, eller med omlyd og den opphavlige *-r*: *slær, fær*.

I preteritum har sterke verb beholdt enstavelsesform med avlyd. Svake verb av typen *kalla* har for det meste mistet personsendelsen og slutter på *-að*: *talað, svarað, sovnað, saumað, svartnað*. I målføret slutter disse formene på *-a, -ð* er tilføyd av Landstad for å henvise til de norrøne formene. sjelden kan endelsen være opprettholdt i redusert form: *svaraðe*. Verb av typen *dóma* har fått endevokalen redusert til trykklett *-e* og har preteritum på *-de* eller *-te* (norr *-di/-ti*): *höyrde, römde, leivde, lánte, ténte, stilte*.

Preteritum partisipp av sterke verb har endelsen *-ið*: *brotið, fengið, borið, vorið, sungið*. I målføret har de *-i; -ð* er tilføyd av Landstad: jf. norr *brotit, fengit* osv. Svake verb har oftest partisipp på *-t*: *höyrt, fýgt (fylgt), stevnt, skapt* (jf. norr *heyrt*). De sterke verbene som hadde partisipp på *-t* har også beholdt det: *lagt*.

⁴ Kasta-klassen, i urnordisk *ō*-klassen, hadde presensform *kastar*. Endevokalen er blitt ureduisert.

Dóma-klassen, i urnordisk *i*-klassen, hadde presensform *dómir*. Endevokalen er blitt redusert til trykklett *-e*.

4.4.2 Flertallsbøyning av verb

I eldste mellomnorsk ble verb bøydd i både tall og person: pres. ent. *teker*, pres.fl. *takom*, *taker*⁵, *taka*. Rundt 1400 begynte 3. pers.-formen å komme inn i 1. pers. flertall (*hafua* for *hafuom*, Bjørgvin 1398), og før 1450 også i 2. pers. flertall (*vitæ* for *vitir*, Bjørgvin 1435). I eldste nynorsk held det seg derfor stort sett bare tallbøyning, ikke personbøyning: pres. ent. *tek(er)*, pres. flt. *taka*. De siste restene av personbøyning, *-r* for 2. pers. flt. og *-t* for fortid 2. pers. ent., forsvant i løpet av eldste nynorsk tid.

I mellomnorsk tid gikk flertallsformene ut av bruk ikke minst på grunn av forandringene i lydverket. Etter r-bortfall falt gno. *hann kallar* og *þeir kalla* sammen til *hann/þei kalla*. Etter vokalreduksjonen ble både gno. *hann setti* og *þeir settu* til *hann/þei sette*. *Hann kastaði* og *þeir kastaðu* ble til *hann/þei kasta*. Dette gjorde følelsen for tallbøyning i det hele svakere, og derfor påvirket også formene der endelsene for tallbøyning fremdeles var skilt i lyd. På begynnelsen av nynorsk tid hadde tallbøyning av verb falt helt bort i noen områder, særlig ved kysten.

De preterito-presentiske verbene fikk etter hvert de vanlige endelsene, dvs. *þei eiga*, *vita* istedenfor *þeir eigu*, *vitu*. I Vest-Telemark (Mo) finnes det ennå resten av særformen *dei vitu*. (Indrebø, 240-1)

I eldste nynorsk – på 1500-tallet - finnes det enda særskilte former for 1. person flertall: *wj wetom*, *helzsom*, *gørom*, *latom*, Sunddal 1544, *hørdom och szaagom*, Rakkestad 1577. Det opptrer også blandede former: *mer haffwam*: av den vanlige talemålsformen *me hava* og gno. *mer hafum*), Slidre 1527. De særskilte formene var i bruk i skrift, i talemålet fantes de jamsides med flertallsformer på *-a*. Formene på *-om* forsvant fra talemålet før 1600.

På 1600- og 1700-tallet holdt flertallsbøyning seg enda i noen dialekter, men etter hvert begynte den å oppløses og ble bevart bare i høytidsmål og viser: *eg tar – mi turve*, Fyrisdal 1698, *døm vilja*, i bedemannstale, Hjorthøy 1785. I dag er det rester av flertallsbøyning bare i noen få bygder kring Langfjellene. (Indrebø 339-40)

I folkevisene markeres flertallsformer vanligvis ikke: *dei høgge*, *me ventar*, *dei kallar*, *dei leitar*, *me høyrrer*, *dei sender*. Det gjelder også for sterke verb som gjerne har innskuddsvokal for den gamle endelsen, men vanligvis har i-omlyd: *dei heve*, *dei genge*, *dei söve*, *dei drikke*. I noen tilfeller er der opprettholdt flertallsformer av sterke verb uten

⁵ Formen *taker* er en særegen norsk form. Den opprinnelige norrøne formen er *takit/takið*. Formen på *-r* oppstod i gammelnorsk tid ved assimilasjon med pronomenet *ér*: *takið ér* > *takiðr* > *takir*. I islandsk, svensk og dansk ble assimilasjonen ikke gjennomført.

omlyd i presens: *dei fara, de taka, me hava* og andre form som svarer infinitiv: *dei kalla, me sitja, me liva, dei tala*. Verbet *vera* har sjelden beholdt flertallsformen *me ero, dei ero*, men den er heller ikke vanlig. I preteritum hadde sterke verb i norrønt endelsen med *-u* og tilsvarende u-omlyd i rotvokalen; i folkevisene forekommer slike former nesten ikke, *-u* står bare i formen *dei komu* og omlyden bare i formen *dei vore* som har fått endelsen redusert. Den reduserte endelsen er nokså hyppig: *dei tóke, dei svóre, me kome, dei lóge*, men like ofte forekommer former uten endelse (og uten omlyd!): *dei fór, dei tók, me kom, dei sat, dei drak*. I entall er det former uten endelse: *tók, gékk, kom, reið*. Ved svake verb er det slett ingen tallsmarkering i preteritum.

4.5 Oppsummering

Forskjellen mellom svak og sterk substantivbøyning i balladene er helt i samsvar med dialekten og dens historiske utvikling. Også de formrike flertallsformene som har beholdt sterke gammelnorske preg, særlig i ubestemt form, utpreger det midlandske målføret som helhet. De opprettholdte endelsene etter den norrøne klasseinndelingen er et arkaisk trekk ved målføret. Alle av dem, medtatt skiftet klasse eller kjønn, er et dialektal særdrag som ikke danner noen forskjell mellom målføret og folkevisene. Adjektiv i entall har beholdt kjønnsbøyning, med visse avvikelser der hankjønn og hunkjønn faller sammen. Det mest utpregende arkaiske dialekttrekk ved adjektiv er innskuddsvokal.

I folkevisene forekommer det flere kasusformer som ellers har forsvunnet fra målføret. De brukes imidlertid ofte i reduserte former, og formene og deres syntaktiske funksjoner er blandet. Blandingen er i samsvar med at kasusbøyning ikke er et levende trekk i målføret. Kasusformene er en stivnet reste av den norrøne bøyningen som ble utsatt for utjamningstendensen etter at bøyningen hadde forsvant fra det vanlige talespråket.

Innskuddsvokalen i nominativ hankjønn av substantiv og adjektiv er et av målførets arkaiske trekk og opptrer i folkevisene som i vanlig telemarksdialekt. Tendensen til å utelate *-r* i nominativ går tilbake til tidligst mellomnorsk tid (jf. tab.6), og i de fleste målførene ble deretter nominativen umarkert.

Det at akkusativsformene i det hele tatt er opprettholdte i folkevisene, er et gammelt trekk som er spesifikk for balladespråket, ellers i målføret er formene blitt oppløst. Deres blandede syntaktiske stilling viser imidlertid at det ikke dreier seg om en levning fra gammelnorsk tid, men etter jamføringen med skriftlige kilder heller fra en tidsperiode visst etter 1350 da blandingen begynte, men helst før 1550 da kasusformer ble

sjeldne utenfor faste uttrykk.

I folkevisene har dativformer en temmelig sterk stilling. Flere av visene ble først diktet i mellomnorsk tid, og rytmen har vært et vern for dativ – men dativ er også bevart der rytmen ikke spiller inn. Dativ kunne brukes som poetisk virkemiddel også på en tid da den var svekket eller blitt borte i talemålet. (Knudsen, 1967, 7-13) Det er uten tvil at dativsformer heller ikke står i faste uttrykk i folkevisene, men som levende bøyingsformer. I det midlandske målføret har fullvokalene holdt seg, og derfor kan det ha beholdt dativformene nokså lenge. Siden noen midlandske målfører fremdeles har dativ som en levende kategori, er det klart at dativ holdt seg i bruk nokså lenge også i telemarksdialekten. I dagens telemarksdialekt er dativ imidlertid ikke i bruk som levende kasus, i visene dreier det seg altså om levninger av gamle former. Uttrykk med både adjektiv og substantiv i dativform har etter jamføringen med skriftlige kilder opphav i mellomnorsk tid. Blandet syntaktisk stilling av både substantiv og pronomen i dativ viser heller ikke nødvendigvis til nyere opphav, siden sammenblandingen begynte allerede etter 1300 (jf. ovenfor). Generaliseringen av ett kasusmerke for alle kjønn er et typisk trekk ved gamle former som blir opprettholdte etter at det norrøne bøyningssystemet som helhet er blitt oppløst, som altså svarer til mellomnorsk tid. Det samme gjelder genitiv som blir omtalt i det følgende.

Genitiv på *-s* er vel beholdt i målføret, og siden andre endelser er ganske sjeldne i folkevisene og ikke følger den norrøne klasseinndelingen, kan det antas at genitivene er dialektale former, ikke rester av den gamle bøyningen. Endelsen *-s* som et generelt kasusmerke ble imidlertid innført tidlig, allerede fra 1400-/1500-tallet (jf. tab.7). Formene i folkevisene kan altså gjerne stamme fra mellomnorsk tid. Det at genitivformen ofte er utelatt eller omskrevet viser heller til opphav fra talemålet som ikke har faste regler.

Verbalformene i balladene har flere trekk som viser tilknytning til mellomnorsk, som innskuddsvokal og omlyd i presens, forskjellen mellom kasta- og døma-klassen i både presens og preteritum, og preteritum partisipp på *-i* i nøytrum. Alle disse trekkene er imidlertid typiske for målføret. Det eneste særegne draget i balladene er flertallsbøyning, som imidlertid opptrer svært sjelden i visene.

5. LANDSTADS BEHANDLING AV KILDEMATERIALET

5.1 Sammenlikningen av Landstads og andre samleres nedtegnelser

Draumkvedet

1) M.B. Landstad (Kviteseid, 1840-) 2) Sophus Bugge (Kviteseid, 1859) 3) Jørgen Moe (Lårdal, 1847)
(etter Maren Ramskeid)

Han la sæg ne om Joleftansqvællen
den stærkan Svevnen fæk
han vakna inkji för om
Trettandagjen
daa Folkje i Kyrkjun gjæk.

Eg la meg ne om Joleftan
aa stærkan Svevnen fek
æg vakna kje for om Trettandagjen
Folkje i Kjørkjune gjik.

Saa tok æg paa ein Veters Ti
der Isæne vore blaa
men Gud skaut dæ i Hugjen min
æg vendte der ifraa.

Eg kom meg på isen
den va' båte grå å blå
Gud skaut dæ i hugjen min
eg vendte meg derifrå.

Saa kom e meg aat Vaatno
der Isane brunne blaa
Gud skaut meg saa godt i Hugjen
eg vendte meg derifraa.

Der kom færi norate
dæ tottes æg væra værst
fyre rei Grutte Graaskjægge
han rei paa svartan Hest.

Så såg eg ei fær sunnate
dæ totte meg vera vest
fyre rei gamle Grutte gråskjeggji
han rie på svarte hest.

Der kom ei Fær her norante
den rei naa saa kvast
fyre rei Grutten Graaskjægja
alt me sin svarte Hat.

4) M.B. Landstad (Vinje, Kviteseid) 5) Sophus Bugge (1857, Mo)
(etter flere kvedere, udatert)

6) Moltke Moe (1890, Mo)

Han la seg ned um joleftan
sterkan svevnen fekk,
vaknad 'ki um trettandagin
daa folkid at kyrkja gekk.

Eg la meg ne um joleftanen
sterken svevnen fekk
eg vakna kje fyrr um trettandagjen
då fokkje i kyrkja gjekk.

Eg la' meg ne om juleftan
sterkan svevnen eg fekk
eg vakna kji opp før um
tretandagjen
når folkji o kyrkja gjekk.

Eg hev vorid up med sky
og ned att paa hafsens bunni
den som vil mine fótspor fygje
han lær 'ki af blide munni.

Eg hev vori meg upp mæ sky
å ne mæ havsens bunne
dæn som mi' fotspori fydder
lær kje av bliom munni.

Eg for meg uppte mæ sky
å neatt mæ havsens bonnar
den som vi fygje fotspori mine
lær kji av blie monnar.

Materialet for sammenlikningen er seks utdrag av *Draumkvedet*, fem som ble nedtegnet på omtrent samme tid og én som er yngre. Disse er gjenskrivninger av de opphavlige nedtegnelsene, slik som samlerne skrev dem etter informantenes meddelelse. Det må selvfølgelig tas hensyn til at allerede disse for såvidt ubearbeidede nedtegnelsene bærer visse trekk av samlernes arbeid med kildematerialet, ettersom samlerne var helt fra begynnelsen nødt til å velge en skrivemåte som skulle bli både nøye og forståelig. Denne sammenlikningen bør imidlertid vise at forskjellene ikke er særlig store når det gjelder markeringen av dialektale og gamle trekk. Ulike nedtegnelser av samme samleren viser forskjellene som oppstår ved at strofene blir skrevet etter forskjellige informanter. Siden informantene kom fra omtrent samme område, brukte de imidlertid samme dialekt, så forskjellene gjelder først og fremst innholdet. Noen gamle uttrykk kan også hos visse informanter ha blitt oppløst og erstattet av nyere ord eller former. Det må her bemerkes at

nedtegnelsenes lengde og innhold varierer sterkt, like strofer er valgt her for sammenlikningens skyld.

Alle samlerne markerer både dialektale trekk og gamle former. I samsvar med uttalen utelater de stumme konsonanter (*ne, ti, vori, ...*), bruker *-æ-* for *-e-* der den uttales slik (*æg, dæ, færi, ...*), og markerer både palataliseringen av *-g/-k-* (*dagjen, hugjen, gråskjeggji, folkje, kyrkja*) og assimilasjon (*fokkje, fygje/fydder*). Disse trekkene er ikke markert i helt like stor grad, særlig formen for pronomenet *eg* kan variere til og med innenfor én nedtegnelse, men i grunnen blir lydverket markert på samme måte. Det største unntaket er Landstads andre versjon (4) som er skrevet etter flere kvedere og kan allerede vise trekk av Landstads arbeid, slik som tilføyd *-d* i endelsene og mindre palatalisering.⁶

Også i formverket kommer dialektale trekk til syne. Verbene har altså *-a* eller *-te* etter opprinnelig klasse (jf. ovenfor) i preteritum (*vakna, vendte*) og *-i* i partisipp (*vori*). Både sterke hunkjønnsord (*færi*) og flerallsformer av intetkjønnsord (*folkje, fotspori*) har endelsen *-i / -e* i bestemt form. Svake hunkjønnsord derimot har *-a* (*kyrkja*).

Når det gjelder beholdningen av gamle trekk, er forskjellene større, men i grunnen er det også samsvar mellom nedtegnelsene. Akkusativendelsen ved adjektiv er bevart i uttrykket *sterkan svevnen*, i 5) med redusert vokal. I adjektivet *svartan* er den imidlertid bare bevart i 1), som kan skyldes at det er en opprinnelig dativform der endelsen ikke hører hjemme, så den ble tilføyd av en kveder, men ikke av alle. Gamle dativformer er bevart i substantivene *bunni, munni*; i 5) med redusert vokal; i 6) står det en opprinnelig genitivform i dativens funksjon (jf. blandet syntaktisk stilling). Adjektivet *bliom* har beholdt dativformen bare i 5). I 3) er det også en dativform i flertall: *aat vaatno*. Dette uttrykket forekommer ellers ikke. En dativform er også *kyrkjun/ kjørkjune* (norr. *kyrkjunni*). De andre versjonene har ikke denne dativformen; grammatisk hører den heller ikke hjemme på dette stedet, men blandingen av dativ for genitiv er, særlig i hunkjønn, ganske vanlig (jf. ovenfor). I genitiven *hafsens/havsens* er kasusendelsen dobbelt markert, slik som den var i norrønt. Den refleksive verbalformen *tottes* kommer av norrønt mediopassiv *þóttask*; i 5) er den erstattet med en aktiv præteritum *totte* (norr. *þóttá*). Det er i alle fall et gammelt ord, men formen *totte* er mindre arkaisk. Et svært arkaisk trekk er flertallsbøyning av verb: *vore* (norr. *voru*), *brunne* (norr. *brunnu*).

⁶ En sak som kan utelates i forhold til denne avhandlingen, er en del dansk rettskrivning som utpreger nedtegnelsene. Den danske skriftnormen forandret seg litt gjennom innsamlingstiden: Det gjelder først og fremst store bokstaver i substantiv og skrivningen av *-aa-* eller *-å-*.

Det ene ordet som er forandret, *sunnate* (*sunnan til*) for *norate* (*norðan til*), er ikke en viktig forskjell, siden ordets opphav er helt likt: adverbet *sunnan* betyr *sørfra, til* er tilføyd. Det var visst kvederen som meddelte strofen slik, det var ikke Bugges formål.

Gaute og Magnild (M.B. Landstad)
1846, Telemark

Gaute rid seg sør onde øy
fester han Magnild vene Møy.
Græte du for Huus hel græte du for Jor
hel grete du for du skal sitje for mit Bord.
Eg grete enki for Husit hel' Jor
og enki for eg skal sitje for dit Bord.
Eg græte fast meir for min kvite Krop
han skal kje maa raatne i vigde Mold.
Me skal byggje den Bru saa haag
og sterke Jennstolpane onde staa.
De maa bygge den Bru saa ny
saa kan eingin fraa sin Follaugo fly.

Gaute og Magnild (Sophus Bugge)
1857, Kviteseid

Magnild sto ute á slo sit hár
tru dei belanne turte kje koma iár.
Græter du áker hell græter du jor
hell græter du før du ska' koma før mitt bor.
Eg græt ikkje áker eg græt ikkje jor
eg græt ikkje før eg ska' koma før ditt bor.
Eg græte mei før mitt kvite holl
som ikkje má rotne i vigde moll.
Eg ska' byggje brui ivi Vendels á
støe stolpar ho ska' stande pá.
Du má byggje um du vi' under sky
dæ kann ingjen frá sit follogje fly.

Gullmund og Signelill (Moltke Moe)
1882, Lårdal

Eg græte 'kje Gull eg græte 'kje Jor
eg græte 'kje for eg hev lova deg Tro.
Men eg græte helst for mi kvite Holl
for den maa 'kje rotna i svartan Moll.
Eg sko byggje den Brui so haag aa so ny
og setja derunde dei Stolpar av Bly.
Eg sko byggje den Brui so stærk og so haag
og setja derunde dei Stolpar av Staal.
Um du byggjer den Brui so haag aa so ny
so kann eg 'kje fraa mi Fyrloga fly.
Um du byggjer den Brui so stærk aa so haag
eg kann 'kje mi Fyrloga fly ifraa.

Dette utdraget viser flere dialektale trekk ved verb: kløyvd infinitiv (*koma / rotne, stande*) og innskuddsvokal i presens av sterke verb (*græte*). Det er imidlertid også tydelig at det er visse inkonsekvenser i dem; både i infinitiven (*rotne/rotna*; -ja-verb både *sitje, byggje* og *setja*) og i innskuddsvokalen (*rid, græt/græter*). Bugge er mer konsekvent i infinitivene, men han bruker både formen *græte, græt* og *græter* i presens. Det markeres både konsonantassimilasjonen (*jenn*) og palataliseringen (*ikkje, ingjen, follogje*), og endekonsonanter er utelatte eller assimilerte der de ikke uttales (*jor, holl, moll, ska', vi'*).

Alle versjonene inneholder den arkaiske formuleringen "*saa kan eingin fraa sin follaugo fly*". Ordet *follaugo* er målføreformen av det norrøne ordet *forlög* som betyr *lagnad, skjebne*. Landstad har til og med opprettholdt den gamle dativformen: formen

follaugo svarer til dativ plural i målføret. Det norrøne ordet *forlög* var også en pluralform, mens i singular hadde ordet en helt forskjellig betydning. Siden Bugge har formen "*sit follogje*" og Moe har "*mi fyrloga*", dvs. singular intetkjønn eller hunkjønn, er det mest sannsynlig at ordet var så gammelt at selve folkekvederen ikke var klar over hva det betyr, og sang det derfor i en feil form. Det er et godt eksempel på at gamle trekk ble overlevert uavhengig av det vanlige talespråkets utvikling.

Villeman og Mangelinn (Rikard Berge)
1913, Seljord

Fru Mangelinn ho sat uppi salen aa gret
aa Olav han gjekk ne-paa gata aa let.
Aa høyr du fru Mangelinn du græt ikkje meir
eg sko byggje den broi baa 'høg aa brei.
Om du bygd' 'o onder skjy
eg kann kje mi skjæbne gange forbi.

Gaute og Sigelita (Sophus Bugge)
1859, Hjartdal

Inkje gråter eg sal inkje gråter eg hest
inkje gråter eg fe eg hev ungersvein fest.
Men eg gråter no mest fe mitt gule hår
som skulle rotne uti havsens bonn.
De må byggje den bro utav starkande stål
så kann de slett ingjen fra ulykka gå.
De må byggje den bro så høgt uppunde sky
så kann de slett ingjen fra ulykka fly.

Disse nedtegnelsene har omtrent de samme dialektale pregene som de foregående. De mangler det gamle ordet *follaugo* som sannsynligvis ble ukjent for selve kvederne, og derfor erstattet av et mer moderne ord. Det er imidlertid ikke mulig å bestemme på hvilket steg av visens utvikling dette foregikk.

5.2 Landstads behandling av språket

Etter Landstads mening var uttalen som bruktes i fjellbygdene ikke særlig forskjellig fra den som bruktes på gammelnorsk tid. Landstad understreker bruket av allitterasjon og ordformer som ikke lenger ble brukt i vanlig talespråk, men som var blitt bevart i visene som etter hans mening har sitt opphav på 1300- og 1400-tallet. Det var hans hensikt å samle „*det som finnes levnet av middelalderens diktetekunst og bevart på folkets tunge*“ (Landstad, Forord XV-XVI) i det området han var best kjent med.

Med hensyn til sitt formål har Landstad tilpasset rettskrivningen for å nærme den de norrøne formene. På slutten av en stavelse eller mellom to vokaler blir *d* ikke uttalt i målføret; Landstad har valgt å bruke det norrøne tegnet *ð* for å markere den stumme d-en, som i *báðe*, *ráð*, *faðir*, *meiðe* osv. Konsonantforbindelsen *-rð-* blir rekonstruert etter gammelnorsk, slik som i *garð*, men opprinnelig *-ðr-* skrives ofte som *-r-*: *brú'r* for *brúðr*. I den bestemte artikkelen for intetkjønnsord i entall (*hjartað*; *lívið*, *jönnið*, *pá tingið*, *ivir havið*) har Landstad tilføyd *-ð-* for å fremheve den norrøne formen, og for å skille mellom

nominativ og dativ⁷. I dialekten uttales ikke konsonantene *-l-*, *-m-*, *-n-*, *-r-*, *-t-* på slutten av ord eller stavelser: disse konsonantene har Landstad i de fleste tilfellene tilføyd. Endelsen *-in* i hunkjønn, flertall intetkjønn og noen adjektiv blir imidlertid skrevet bare som *-i* i samsvar med uttalen. Den dobbelte endekonsonanten som i gammelnorsk enten betegner vokalens korthet eller har opphavlig oppstått ved assimilasjon, blir bevart i alle ord unntatt pronomen. Palataliseringen av *-k-* og *-g-* foran fremre vokaler (*e*, *i*, *ø*, *y*, *æ*) og diftongene *ei*, *øy* blir ikke markert i utgaven, så det som uttales *kjem*, *gjeng*, *gjøyme*, *vegjin* skrives *kem*, *geng*, *gøyme*, *vegin*, med hensyn til den norrøne rettskrivningen. Dialektens særegne preg skal komme til syne, så det markeres konsonantassimilasjon: *sille* for *skylde*, *ha'* for *hadde*, *honn* for *horn*, osv. Vokalenes aksentuering er gjennomført etter gammelnorske regler, særlig ved ord som ellers kunne være utydelige eller forveksles med andre ord (*fór*, *sét*, *skín*). Tegnet *-á-* betegner lyden *å*. Der hele stavelser er synkoperte eller apokoperte, antydes det med apostrof (*'kon for okkon*, *'ki for ikki*). (Landstad, Forord IX-XIX)

5.3 Sammenlikningen med Sophus Bugges *Gamle norske Folkeviser*

Den endelige formen i *Norske Folkeviser* skiller seg fra Landstads opphavlige nedtegnelser: etter at han hadde skrevet visene ned direkte etter folkekvedernes meddelelse, tilpasset han ordformene sitt skrivemønster, mens han oppbevarte nesten hver ords plass i visen. Spørsmålet er om hovedtrekkene som danner grunnlag både for visenes dialektpregede språk og det at de inneholder norrøne og mellomnorske former, er felles med andre samlinger. Den foregående sammenlikningen av ulike nedtegnelser viser at forskjellene ikke er store. Ulike samlere kan imidlertid ha brukt forskjellige metoder på å bearbeide materialet de hadde samlet, med forskjellige hensyn og formål.

Den følgende sammenlikningen av utdragene av to versjoner av den samme kjempevisen, *Hugabald*, skal illustrere Landstads og Bugges arbeid med kildematerialet. Grunnen til at jeg har valgt Bugges samling for sammenlikningen av arbeidsmetoden, framgår klart av innføringen.

⁷Denne skrivemåten er nok ikke i samsvar med den norrøne skrivemåten med *-t*, men den følger Landstads måte å nedtegne den stumme konsonanten på.

Hugabald
M.B. Landstad: *Norske Folkeviser*

Myllardottri dansar og kveð,
og slær imót remi með fôte,
sá geng hon seg pá leikarvollo,
Halvorð kongin imóte.

Hon sat atte pá möyesalen
úti mánanne nie,
alt til hon átte sonen den,
han var báðe stor og fríðe.

Dei bar deð bánið til kristnan,
der gekk vel kvinnur íbland,
dei lét honom namnið geva,
og kallað en Hugabald.

Og höyre du, mi sæle moðir,
deð er deg no ingin vande,
du seje meg rette faðirsnamnið,
lat meg 'ki drygslom stande!

Hugaball
Sophus Bugge: *Gamle norske Folkeviser*

Myllardótri dansar aa kve
aa slær ihóp rime mæ fótó,
saa gjeng hó seg paa leikarvollen,
Hallvór koningjen imóte.

Hó sat atte paa möyesalen
væl í maananne nie,
te hó aatte sonen den,
han va' baade stór aa fríe.

Dei bar dæ baane te kristnane,
der gjekkk væl kvinnur íbland,
dei let haanom navne gjeva,
aa kalla 'en Hugaball.

Höyre du mí kjære móiri,
dæ æ' deg no ingjen vande:
du seie meg rette fairsnavnne,
lat meg kje drýgslom stande!

Det er tydelig at strofene er stort sett like i innhold og uttrykksmåte, og antakeligvis nedtegnet etter samme kilde. Derfor kan sammenlikningen skildre bare forskjellene i ordformene og rettskrivningen. Landstad opprettholder selvsagt noen dialektale trekk: kløyvd infinitiv (*geva / stande*) og assimilasjon (*bánið*). Fulle endelser uten reduksjon (*kvinnur*) og innskuddsvokal (*fríðe*, norr. *fríðr*) er heller ikke tilføyde, men dialektale drag. Disse trekkene forekommer i begge versjonene.

Palatalisering blir imidlertid ikke markert hos Landstad, og hele teksten får et gammelt preg ved at *ð* tilføyes der konsonanten ikke uttales. Bugge utelater d-en der den ikke uttales, ikke bare i endelser, men også i innlyd: *móiri*, *fairsnavnne*. Han markerer palataliseringen og bruker *-æ-* ikke bare i ord der den opphavlig stod (*sæle*, norr. *sæll*), men også der det hadde stått *-a-* eller *-e-* (*dæ*, norr. *þat*, *mæ*, norr. *með*). Dette antyder slappere uttale som fører til sammenfall av vokaler og vokalreduksjon, som er et typisk muntlig drag.

Gamle dativformer i flertall forekommer i begge versjonene: hos Landstad i *leikarvollo*, hos Bugge i *mæ fótó*. Landstad bruker dativformer også i entall: *með fôte*, mens Bugge har entallsformen i nominativ: *paa leikarvollen*. Dativformen *honom/haanom* kan oppfattes som en stivnet form i målføret. *Drygslom* er ikke bare en gammel form, men et fullstendig gammelt ord som antakeligvis er en avledning av det norrøne ordet *drýgja*. Formen *til kristnan(e)* opptrer som dativ i genitivisk stilling (jf. ovenfor); ordet *kristni* betyr på norrønt *den kristne tro*, men her står det i betydningen av det norrøne ordet *skírn*,

eller det nynorske *dåp*, altså i en mellomnorsk eller dialektal betydning. Også preteritum *átte* (inf. *eige*) er en gammel form: i moderne norsk dannes preteritum regelmessig, *eide*. Det er tydelig at alle disse gamle trekkene forekommer i begge nedtegnelsene.

I forordet til sine *Gamle norske Folkeviser* understreker Sophus Bugge at han meddeler det som han har nedtegnet, uten forandringer i lyd, ordformer eller innhold. I noen tilfeller gjengir han flere varianter av den samme visen etter forskjellige nedtegnelser. Han "*har ikke forsøkt å overføre alle visene til den samme dialekten eller å danne en språknorm ved benyttelse av de forskjellige bygdemål og av det gammelnorske språket*" (Bugge, Forord V). Han ønsker å gjengi forskjellene i uttalen i ulike bygder. Her henviser han til Aasens bemerkninger i "*Prøver af Landsmaalet*": "*Hvor uttalen har en bestemt og tydelig avvikelse fra den opprinnelige formen, der må uttalen følges*" (Aasen, Forord III).

Bugge har valgt å skrive *-aa-* (*tvaa, kvaar, naatt*) der Landstad skriver *-á-* i samsvar med gammelnorsk (*tvá, hvár, nátt*) og Aasen skriver *-o-* etter uttalen (*tvo, kvor, nott*): I Telemark uttales *-aa-* som en åpen o-lyd. Den palatale uttalen av *-k-*, *-g-* markeres i framlyd foran *e, æ, ö* (*kjenne*), men ikke foran *i, y* (*kiste*); i innlyd markeres det alltid (*veggi, bakkji* [*vejji, bakjkji*]). *Tj* går over til *kj*, det blir altså *sekje* for *setje*. *Stj* går over til *skj*, det blir altså *skjönne* for gammelnorsk *stjarna*, men også *skjera* for gammelnorsk *skera*. I samsvar med uttalen skrives det *-ll-* der den opprinnelige lyden er *-ld-*.

Bugge fremhever at han bare bruker gamle bøyningsformer der han har hørt dem av informantene, altså de eldste formene som kunne bli skaffet eller bekreftet av kvederne. (Bugge, Forord IV-XII)

6. ANALYSEN AV SPRÅKTREKKENE I *NORSKE FOLKEVISER* MED HENSYN TIL LANDSTADS OPPHAVLIGE NEDTEGNELSER

I kapitlet *Analysen av ordformene* blir bare Landstads omarbeidede versjoner omtalt, slik som de står i utgaven. Den følgende analysen tar derimot også hensyn til de opphavlige nedtegnelsene. Landstads arbeid med kildematerialet har blitt omtalt før; her skal emnet illustreres med flere eksempler, men først og fremst skal sammenlikningen med nedtegnelsene brukes for å bevise at de omtalte trekkene er opprinnelige. Dersom noen grammatiske trekk er tilføyde, skal det påpekes; men i det store og hele viser sammenlikningen at den utgitte samlingen er nokså pålitelig og utgjør et tilstrekkelig materiale for de foregående analysene. De rent fonetiske dragene skal bare omtales for å illustrere arbeidsmetoden, ettersom disse trekkene utpreger informantenes daglige språk, og ikke står i direkte tilknytning til visenes særegne overlevering.

Draumkvedet

Kviteseid, 1840- årene av M.B.Landstad
etter Maren Ramskeid

Norske Folkeviser
versjonen etter Maren Ramskeid

Han la sæg ne om Joleftansqvællen
den stærkan Svevnen fæk
han vakna inkji för om Trettandagjen
daa Folkje i Kyrkjune gjæk.
- Aa dæ va Olaf Aaknesonen
som sovi hæve saa længje -

Han la' seg neð um joleftanskvellen
den stærkan svevnen fèkk,
han vaknað inki för um trettandagin
dá folkið i kyrkjunne gékk.
Og deð var Olaf Oknisonen
som heve sovið sá lengi.

Han vakna kje för om Trettandagjen
daa Solli ran i Li
idag vil æg te Kyrkjune
fortællje vil æg Draumo mi.

Han vaknað ki för um trettandagin
dá soli rann i liðe
idag vil eg til kyrkjunne
fortelja vil eg draumann mine.

Aa sæl saa æ en i Foesheimen
den fattike gjæve kaan
han tar inkje ræddas paa Gjeddabroi
fe kvasse Stute Hon.
- For Maanen skjine
aa Vægjene fadde saa vie -

Og sæl sá er en i föðisheimen
den fatike geve konn,
han tar inki ræddast pá gjallarbru'i
fer kvasse stutehonn.
Fer mánen skine
og veginne felle sá viðe.

Der kom færi norate
dæ tottes æg væra værst
fyri rei Grutte Graaskjægge
han rei paa svartan Hest.

Der kom ferði norðan til
deð tottest eg vera verst,
fyri reið grutte gráskeggi,
han reið pá svartan hest.

Draumkvedet er av mange forskere oppfattet for en av de eldste norske visene som ble bevart i muntlig tradisjon. De fleste mener at det må være diktet omkring 1300, og altså på gammelnorsk, andre tror det er yngre, kanskje fra 1400-tallet. (Beyer, 1983, 20) Knut Liestøl mente at kvedet ble diktet så tidlig som 1300, mens Olav Bø daterer det enten til 1350 i forbindelse med Svartedauden, eller til tiden snart etter Reformasjonen i forbindelse med folkets motstand mot protestantismen. (Bø, 28-30) Den sistnevnte

dateringen virker imidlertid usannsynlig. Både visens innhold – en tidligkristen visjon med både katolske og gamle hedenske motiver – og formelle språklige aspekter antyder visens svært gammelt opphav. Visen forekommer ikke i andre versjoner enn norske, men det finnes omtrent et hundre norske nedtegnelser. (Beyer, 1983, 20)

Gamle trekk: Det er først og fremst rester av den norrøne kasusbøyningen som utpreger visen. I utdraget er det akkusativendelsen ved adjektiv (*sterkan, svartan*), kasusendelsen i ordet *kyrkjun(ne)*, og dativformen i ordet *draumo*. *Kyrkja* (norr. *kirkja*) er et svakt hunkjønnsord som altså hadde *-u* i alle oblike kasus i norrønt, og denne endelsen er her opprettholdt. Ordet bør etter preposisjonen *i* stå i akkusativform (norr. *kirkjuna*), som formen *kyrkjun* kan stå for; det er imidlertid mer sannsynlig at formen *kyrkjun* er målførets dativform (jf. ovenfor). Landstad bruker den rekonstruerte, lengre dativformen *kyrkjunne* (norr. *kirkjunni*). Etter preposisjonen *til* bør det stå genitivformen, norr. *kirkjunnar*, men etter at endelsen ble svekket ved konsonantbortfall og vokalreduksjon, falt den sammen med dativformen, norr. *kirkjunni*. Formen *draumo* svarer til dativ flertall i målføret (norr. *draumum*), men i visen står den på en plass der det grammatisk sett bør stå akkusativ. Det er ikke noe unntak at dativformen ble bevart i en syntaktisk ukorrekt posisjon, men Landstad bestemte seg for å erstatte formen med akkusativen *draumann* (norr. *draumana*), som imidlertid også kan svare nominativsformen i målføret (jf. ovenfor).

I utdraget forekommer det gamle ord som hadde gått ut av vanlig bruk i målføret: verbalformen *tottest* og adverbet *norðan (til)*. Formen *tottest* er en gammel refleksiv form som går tilbake på det norrøne verbet *þykkjask*, prætt. *þóttask (synes)*. Det norrøne adverbialet *norðan* betyr *nordfra*; *til* er her tilføyd sannsynligvis ved misforståelse, der kvederne forvirret retningen *fra nord* for *til nord*.⁸ Formen *tar* har også et gammelt opphav: norr. *þurfa*, presens *þarf*, men den er vanlig i målføret. Noen gamle trekk som hadde blitt oppløst i den meddelte versjonen ble rekonstruert av Landstad: det gjelder endelsene ved refleksive verb og fullvokalene i trykklette stavelser. Der kvederen hadde redusert vokal, tilføyde Landstad den opphavlige fullvokalen: *dagin, lengi, skeggi* o.fl. Ved refleksive verbalformer tilføyde han *-t* på slutten, der kvederen hadde utelatt den: *ræddast, tottest*. En enda eldre versjon av den norrøne endelsen var *-sk*, men den ville vært for arkaisk til og med her.

Visen har ikke regelrett allitterasjon, men den inneholder visse allittererende uttrykk: *sterkan svevnen, Olav Oknisonen, veginne viðe, Grutte Gráskeggi*.

⁸ Betydningen *fra nord* er imidlertid også i samsvar med strofens innhold: dødsriket og helvete befant seg etter nordmennesenes forestilling i norden.

Dialektale trekk: I Maren Ramskeids meddelelse av *Draumkvedet* viser det seg mange dialektale trekk som palatarisering av *-g/k-*, stumme konsonanter i trykklett stilling og den slappe uttalen av *-æ-*. De fleste av disse rent fonetiske trekkene ble fjernet av Landstad. Han markerer ikke palataliseringen i ord som *inki*, *dagin*, *folkið*, *skeggi*. I ord som *kyrkjunne*, *fortelja* dreier det seg ikke om palatalisering, der hører *-j-* hjemme også i norrønt. Han markerer heller ikke konsonantassimilasjonen i ordene *gjallarbru'i*, *felle*, som i målføret heter *gjeddarbroi*, *fadde*. Han skriver vanligvis de stumme konsonantene og bruker det arkaiske tegnet *-ð-* der konsonanten ikke uttales. Av de rent fonetiske dialektale trekkene bevarer Landstad assimiasjonen i ordene *kvellen*, *konn*, *honn*, og formen *inki*. De fleste dialektale trekkene som blir bevart i hans omarbeidede versjon, er de som er mer grammatiske enn rent fonetiske: innskuddsvokalen i presensformene *heve*, *geve*, *skine*, *felle* (norr *hefr*, *gefr*, *skinn* < *skínr*, *fellr*), og den bestemte hunkjønnsformen på *-i* (*sol*, *brui*, *ferði*).

Draumekvæði

etter flere kvedere, Vinje, Kviteseid, Mo, udatert

Norske Folkeviser (versjonen etter flere kvedere)

Eg er saa tröytte af hermo,
og enno saa maa me brenne,
höyrer vatn og sér ded inki
undir jordi saa maa ded renne.

Eg er sá tröytte af hermo,
og enno sá má me brenne,
höyrer vatn og sér deð inki
undir jorði sá má deð renne.

Saa kom eg meg at votno dei
der isanne brunno blaa,
men gud skaut ded i hugin min
eg vende meg derifraa.

Sá kom eg meg at votno dei
der ísanne brunno blá,
men guð skaut deð i hugin min
eg vende meg derifrá.

Gamle trekk: Dativformen *hermo* (norr. *harmr*, dat pl *hormum*) har en usedvanlig levning av u-omlyd: omlyden er markert med *-e-* istedenfor *-o-*, men allerede fra mellomnorsk tid var det vanlig å skrive slike former med *-a-*. Dessuten er selve ordet svært arkaisk og uvanlig. Også dativformen *votno* (norr. *vatn*, dat pl *votnum*) har beholdt u-omlyden. Ved denne typen intetkjønnsord er nominativ flertall med u-omlyd vanlig i målføret (jf. ovenfor), men opprettholdt u-omlyd i dativ er et svært arkaisk trekk også i folkevisene, jf. formene *i bakko*, *allom dagin*. Verbalformen *brunno* (norr. *brenna*, pret. pl. *brunnu*) har markert flertallsform. Sterke verb hadde i preteritum flertall fått målføreformen på *-o* (jf. ovenfor), men også i visene er flertallsformen av verb et svært sjeldent arkaisk trekk.

Dialektale trekk: Adjektivet *tröytte* (norr. *þreyttr*) har innskuddsvokal som nominativmerke. Nektingspartikkelen *inki* er åpenbart dialektpreget: jf. *inkje*, norr. *eigi*. De rent fonetiske trekkene skal ikke lenger omtales, dersom det ikke blir særegne grunner

til det.

Kommentar: Kasusformene i blandet syntaktisk stilling viser helst til senere mellomnorsk tid (jf. ovenfor); dativformene med bevart u-omlyd, som dessuten står i en regelrett stilling, virker derimot svært gamle. Flerallsformen av verb viser også til mellomnorsk tid (jf. ovenfor). Det står flere gamle, uvanlige ord i utdragene, som var blitt en del av både visens innhold og rytme og ikke ble erstattet. Morfologiske dialektale trekk opptrer her med større konsekvens enn de gamle, siden de har utviklet seg i samsvar med talemålet. Eksemplene på allitterasjon er ikke hyppige, så de kunne oppfattes for en tilfeldighet; det er imidlertid svært utpreget at de står som regel i fremhevet stilling, dvs. helst i egennavn, i omkvedet og i vers hvis innhold står sentral i visens innhold. Et slikt bruk er i samsvar med alliterasjonens semantiske funksjon i den norrøne diktningen; dens funksjon i versemålet kan selvsagt ikke omtales her. Likevel er det åpenbart at i *Draumkvedet* står allitterasjon som en bevisst uttrykksmiddel.

Aasmon Frægdegjevar
Olea Crøger, 1840-årene, Seljord

Haat saa heva æg imot dæg brote
O Konje i dær du stæn
Mæ du vi endelæg vita mæg
Laangt nor i Traalleheim.
In saa kaam den Skomejyviri
ho gjore baate grutte aa grinte
haat æ du fæ et tækju Baan
Saa hælle mit vene Viv.

Höire du dæ du Skomejyver
haat æg seie dæg:
haar heve du fengje de breie Belte
som du bær kringom dæg.

Ásmund Fregðegævar
Norske Folkeviser

Hot hev eg mot deg brotið,
o kongi der du stend,
með du vil endeleg víta meg
langt norð i trolleheim?
In sá kom den skome gyvri,
hon gjorðe báð' gruttað og grinte:
hot er deð fer eit tekjubánn,
som held'e mi dotter friðe?

Höyre du deð du skome-gyvri
hot eg vil spyrja deg:
hor heve du fengið deð breiðe belti,
som du ber ikringum deg?

Á inki er du den fregðaste,
som búr uti detta land,
men kem han en Thor með tungum hamrum
han er fulla fregðari han.

Visens emne minner sterkt om de norrøne fornaldersagaene og 'lygesagaene', og henviser dermed til dype historiske røtter. Visen handler om en mann som reiser nord for å berge kongedatteren fra trollet. Trollet sier seg ikke redd for mannen, men hun er redd for guden Thor⁹: dette er en lenge overlevende levning av den urgamle norrøne mytologien der Thor er trollenes erkefiende.

Gamle trekk: *Vita* (norr. *víta*) er et norrønt verb som ikke har noen felles

9 Strofen om Thor står ikke i Crøgers nedtegnelse, den ble meddelt til Landstad av en annen kveder.

betydning med *vite* (norr. *vita*), men som betyr å *straffe*. Verbet *straffe* er et nyere tysk lånord. I dette verset står *með* ikke i stillingen av preposisjon, men av subjunksjon: den representerer den norrøne subjunksjonen *með því: dermed, så at*. *Tekjubánn* er et usedvanlig skjellsord som er avledet av det norrøne ordet *tekja: bytte, det som er tatt*. Ordet antyder altså at enten barnet eller dets mor var blitt tatt trell. (Landstad, 13-14) Den gamle bøyningen av et svak hunkjønnord viser seg også i formen. Ordet *skome* er avledet av det norrøne *skúmi* som betyr *skumring*. Ordet *gyvri* går tilbake på det norrøne *gylfra*, som helst betegner et kvinnelig troll, og det er vanlig i målføret.

Pronomenet *detta* har ikke fått redusert vokal selv om selve ordet er trykklett, og det bærer fremdeles den norrøne formen (norr. *þetta*). Adverbet *fulla* har også beholdt sin gamle form: i norrønt er *-a* et avledningssuffiks som danner adverb av adjektiv, f.eks. *sterkliga (sterkt) < sterkligr*. I norrønt var suffikset produktivt, i dagens norsk har den rester i noen adverb, f. eks. *gjerne (norr. gjarna < gjarn)*. Komparativet *fregðari* har beholdt ureduerte vokaler i endelsen.

Uttrykket *Thor með tungum hamrum* er svært arkaisk både i form og innhold, formen er imidlertid nokså forvirrende. Adjektivet *tungum* har beholdt den opprinnelige, ureduerte dativformen for både entall og flertall hankjønn, mens flertallsformen *hamrum* mangler u-omlyden, og dessuten er det klart ut av den mytologiske konteksten at ordet bør stå i entall.

De allittererende ordene i dette utdraget står ikke i like særegne stillinger som i *Draumkvedet*, som taler for at deres bruk er mer tilfeldig: *gruttað og grinte, breiðe belti, fulla fregðari*.

Dialektale trekk: Partisipper av sterke verb slutter på *-e* som Landstad gjenskriver som *-ið (brotið, fengið)*. Det er en viss inkonsekvens i presens av sterke verb: noen har innskuddsvokal som markerer den opphavlige personendelsen (*held'e, heve*, norr. *heldr, hefr*), andre står i en form uten innskuddsvokal (*hev, stend, ber, kem*, norr. *hefr, stendr, berr, kemr*). Preteritumsformene *gruttað, grinte* svarer til de to typene av svake verb i målføret (jf. ovenfor); endelsen i *gruttað* er rekonstruert av Landstad. Pronomenformene *hot, hor* (norr. *hvat, hvar*) er typiske for målføret og er vanlige også i prosatekster. I ordet *tekjubánn* er *-rn-* assimilert.

Kommentar: De gamle trekkene i denne visen er for det meste leksikalske, og det er et fullt samsvar mellom den opphavlige og den omarbeidede versjonen i dette hensiktet. Siden dette gjelder både betydningen og orddanningen, kan det oppfattes for en tilstrekkelig bevis av det gamle språket, ikke for et tilfeldig enkelttilfelle. Gamle

grammatiske former opptrer stort sett ikke i utdraget, unntatt den merkelige dativformen. Denne formen kan ha oppstått ved en analogisk overføring av endelsen fra adjektivet til substantivet. Selve adjektiviske dativformer er sjeldne i visene, men der de står, har de beholdt sin ureduserte form (jf. ovenfor). Inkonsekvensen i presensformene er i samsvar med nedtegnelsen, som betyr at verbene antakeligvis ble bevart i ulik form på grunn av visens rytme. Et unntak er formen *heva* i nedtegnelsen, som har infinitivendelsen i presens og som Landstad har rettet til *hev*. Dette kan oppfattes som et enkelttilfelle eller en skrivefeil. Forskjellen mellom funksjonen av allittererende uttrykk her og i *Draumkvedet* er merkverdig. Uttrykkene i denne visen minner heller om parallellismer og attributer av typen *stor og sterk, vene viv*, som er svært vanlige i norsk folketradisjon.

Hermod Ille
Seljord, 1840-årene
(nedtegnet av Olea Cröger)

Hadde han ho dei Brøene tvo
dei baae te einom fridde
den eine va han onge Holjer
den andre Hermo Idde.
Höire du dæ du Far min
haat æg naa spörre dæg:
haat tegjis dær paa Tingje naa
haat tala dei dær om mæg?
Hermod ligje paa Östersjöen
han gjær baate röver aa bränner
dæ gjær han tæ Hæge Fruga
fæ han vi hava hennar.
Höire du Idde Hermo
du stiller naa dit Sværd
du skaa faa o Hæge Fruga
du æ hentar fulla værd

Hermod Ille
Norske Folkeviser

Hjadde han ha' dei syninne tvo,
dei både til eino fridde,
den eine var han unge Holgeir,
den andre han Hermod Ille.
Höyre du sæle faðir min,
hot eg no spyre deg:
hot tekist der på tingi no,
hot tala dei der um meg?
Hermod ligge på austri sjö,
han gere båd rövar og brenner,
deð ger han fer hon Hæge fruga
fer han vilde hava hennar.
Höyre du deð du Ille Hermod
du stiller no dit sverð,
du skal få hon Hæge fruga
du er hentar fulla verð.

Denne typiske kjempervisen forteller om en mann som kjemper mot en stor overmakt for å få sin elskede. Mens slike helter oftest har en høvisk karakter, minner Hermod heller om en vikinsk kjemper som slåss for underholdning og herjer i fremmede land.

Gamle trekk: Flertallsformen av verbet (*dei tala*) er et usedvanlig gammelt trekk som også i folkevisene er sjeldent (jf. ovenfor). Formen *tekist* er avledet av det norrøne verbet *takask*: *å foregå, å finne sted*. Refleksivendelsen er delvis rekonstruert av Landstad, men den er ikke hans tilføyelse. Formen *te einom* svarer til dativ med et felles kasusmerke for alle kjønn (jf. ovenfor) og i en blandet syntaktisk stilling. Landstad har forandret formen til *til eino*, som er i samsvar med den norrøne svake bøyningen (jf. ovenfor). Dativformen *på tingi* er rekonstruert, siden målføret ikke har særegne former for

dativ intetkjønn (jf. ovenfor). Pronomenene har blandede former: formen *hennar* brukes for alle oblike kasus, men formen *hon* kan også representere andre kasus enn nominativ. Adverbet *fulla* har beholdt det norrøne avledningssuffikset (jf. ovenfor).

Det kan neppe oppfattes for en tilfeldighet at det er allitterasjon i alle navnene i visen: *Hjadde*, *Holgeir*, *Hermod* og *Hæge*. Enda en slik allitterasjon ikke er så regelrett som i utdraget av Draumkvedet der de allittererende ordene står sammen, må dette regnes for en uttrykksmiddel som skal fremheve et semantisk forhold.

Dialektale trekk: Det første verset i nedtegnelsen er ganske uklart; Landstad har rekonstruert målføreformen *Hjadde*, som står for navnet *Hjalte*, og den forkortede verbalformen *ha'*. Formen *Hæge* har også en assimilert konsonant, den står for *Helge*. Ja-verbene har innskuddsvokal i presens: *spyre*, *ligge*, men det sterke verbet *gera* har formen uten innskuddsvokal; i nedtegnelsen står denne formen i begge tilfellene. Forbindelsen av hjelpeverbet *gera* med finite verbalformer (*rövar* og *brenner*) forekommer ofte i visene og kan oppfattes som dialektal.

Kommentar: Visen har både allitterasjon og gamle dativformer, som taler for et tidlig mellomnorsk opphav eller overføringen av eldre stoff. De blandede endelsene i oblike kasus viser til senere mellomnorske tendenser.

Hæminjen Unge
oppskrift fra Seljord, udatert

Lystar Konjen paa Skio renne
aa halla Fodspor mæ meg
so skaa me rejse paa Snarafjödde
der æ enjen faare fe meg.
Aa sko eg skjotte Valnotti
af min Broers Skalle
sa sko Konjen stonde sa nere
han seer hose Luttin vi falle.
No skoo du paa snara Fjödde
uteve paa Skii renne
hella sko du te Oringsborg
aa sitja der ein Fange.
Hæminjen sprang paa Ejgieski
aa rende norivi Houje
alle spör men ingjen vejt
hore Drenjen æ laje te doue.

Hemingen Unge
Norske Folkeviser

Hell' lyster kongin på skíðo renne
og halde fótspor með meg,
sá skal me reise på Snarafjölli,
der er ingin fari fer meg.
Og skal eg skjóte valnoti
af min bróðirs skalle,
sá skal kongin sá nære stande,
han sér hossi lutinn vil falle.
No skal du på Snarafjölli
utivir på skíðo renne,
ellá skal du på Oringsborg
og sitja der ein fangi.
Hemingen sprang på eikiskíðo,
og rende norð ivir hauge,
alle spyr, men ingin veit
hori drengin er lagin dauðe.

Det er en kjempevisen om en gutt som tør utfordre kongen til en konkurranse. Det dreier seg verken om kjærlighet eller om det underjordiske, det er tapperhet og fysisk styrke som står sentralt. Disse verdiene er felles med den foregående visen, Hermod Ille,

men de er skildret på en måte som i større grad avviker fra den vikinske forestillingen.

Gamle trekk: Av gamle former er det først og fremst dativ som har holdt seg: *pá skiðo*, *pá fjölli*, *af skalle*, *ivir haug*e. Disse formene står også i nedtegnelsen, men med en viss inkonsekvens: *paa skio*/*paa skii*/*paa ski*. Denne inkonsekvensen er fjernet i endeversjonen, men det er åpenbart at den gamle formen ikke er bare tilføyd. Intetkjønnsformen *pá fjölli* er imidlertid rekonstruert: i nedtegnelsen har formen -e som i nominativ, Landstad atskiller dativen ved ikke å tilføye -ð. I noen uttrykk er ordtypen forandret av grammatiske eller estetiske grunner: *te doue* er en substantivfrase med en dativform i genitivens stilling (*til døde*, norr. *til dauða*), mens i endeversjonen står det adjektivet *dauðe* med den dialektale innskuddsvokalen (norr. *dauðr*). Det vil si at Landstad tar hensyn til dialeken også når han forandrer formene. Formen *lutinn* står for *lutinne*, og begge disse flertallsformene er vanlige i målføret. Selve ordet er av gammelt opphav (norr. *hluti*). Ordet *fari* (*fare*) er et tysk lånord, men den er likevel arkaisert til en gammelnorsk svak hankjønnsform.

Dialektale trekk: Nedtegnelsen har flere dialektale trekk en de fleste, men de er i en høy grad reduserte av Landstad.¹⁰ Det dialektale draget som i høyest grad er fjernet i den omarbeidede versjonen er palatalisering av -g- som derimot forekommer svært ofte i oppskriften: *konjen*, *enjen*, *Hæminjen*, *ingjen*, *drenjen*, *laje*. Landstad erstattet i disse tilfellene -j- med -g- etter den gammelnorske normen (og etter det moderne skriftspråket). Det var også en inkonsekvens i nedtegnelsen idet ett og same ord var skrevet på to forskjellige måter: *enjen*, *ingjen*. Sannsynligvis var ordet meddelt i begge versjonene eller uttalt utydelig av kvederen. Inkonsekvensen er fjernet i endeversjonen. Et annet dialektalt trekk som Landstad fjernet er konsonantassimilasjonen *ll > dd*: *fjölli* for *fjödde*. Der -a- ble uttalt som /å/(skrevet -o-), ikke minst i diftonger, ble den normalisert til -a-: *stande*, *skal*, *haug*e, *dauðe*. Der det var inkonsekvens i kløyvd infinitiv: *halla*, er formen rettet etter regelen: *halda* var overvektsord i norrønt, derfor heter det *halde* i målføret. Endelsen ved verbet *lystar* er rettet til *lyster*, ettersom det hørte til verbalklassen *dóma* i norrønt (jf. ovenfor): norr. præs. *lystir*. Pronomenet *me* for 1. person flertall er vanlig i målføret (jf. ovenfor), og den blir ikke erstattet av den eldre formen *vér*. Adverbene *hossi*, *hori* (norr. *hversu*, *hvar*) er vanlige i målføret.

Kommentar: Nedtegnelsen inneholder flere inkonsekvenser og fonetiske særdrag enn vanlig, som imidlertid antakeligvis skyldes bare den enkelte kvederens mål,

¹⁰ Rettskrivningen -d- for -t- og -j- for -i- skyldes den danske skriftnormen. Derfor er disse trekkene fjernet i utgaven som skal gjengi det norske språket.

ikke en spesifikk tendens i balladespråket. Nedtegnelsen krevde mer normalisering, og derfor blir også noen fonetiske drag kommentert ovenfor. Hovedtrekkene ved visens språk blir likevel bevarte i endeversjonen. Det er få gamle trekk i visen når det gjelder det leksikalske, men dativformene er hyppige, og de står både i en korrekt og blandet syntaktisk stilling. Det står ingen uttrykk i utdraget som kan oppfattes for en bevisst allitterasjon. Der det står et bokstavsamsvar (*drengin dauðe*), kan det regnes for en tilfeldighet fordi det ikke har noen semantisk funksjon og fordi det dreier seg om et enkelttilfelle.

Palmer Burmandsson
M.B. Landstad, udatert, Telemark

Hfíre du liten Fæhyring
du tak ki renne otor Vege
hossi stender der til i Fru Ingeborgs Gaard
du dyl det ekki fer meg.
Höire du Palmer Burmandsson
du gjære mæg ingjo Skaam
ette kjæme Kongjen min Fair idag
aa Olaf min Fæstarmann.
Velkomen Palmer kons Brodir
aa helst de vene Viv
dæ tykjies no okkon væslast væra
fe hennor saa læte du Liv.

Aa no vi me burt aa læggje kon
aa Drengjene dei sko vaka
aa ingjen sko no vækkje kon
för dei heyrer Brynjune brakar.
Höyrer dei Palmen Systarne tvo
hot æg spyre dæg
hæv dei inkje seet Palmen din Bror
alt mæ si Fæstarmöy.

Palmen Burmansson
Norske folkeviser

Höyre du liten fehyring,
du tar inki renne av vegin,
hossi stende deð til i fru Ingeborgs gárð
du dyl deð inki fer meg.
Höyre du Palmen Burmansson
du gere meg ingja skam,
etter keme kongin, min faðir,
og Olaf min festarmann.
Velkommen Palmen, 'kons bróðer,
og helst deð vene vív,
deð tykje no okkon veslaste vera
fer hennar så læte du lív.

No vil me burt at leggjje 'kon
smádrenginne dei skal vaka
sá má de inki vekkje 'kon
för brynjunne fær til braka
Eg helsar dek' Palmens systanne
og sant sá seje de meg:
hev de 'ki sét Palmen brór dikkons
og vívið, han flutte með seg?

Innholdsmessig dreier det seg om en riddervise: helten bortfører sin elskede fra hennes forlovede og deretter overviner en stor overmakt i kampen mot ham. Det er betegnende for visen at helten ikke kjemper mot noen underjordiske makter, men han har selv nokså overnaturlige evner i kampen.

Gamle trekk: Pronomenet *ingja* har beholdt sin bøyingsform; i nedtegnelsen står det *ingjo*, Landstad har rettet formen etter den norrøne: norr. *engi*, akk. *enga*. Ellers i målføret er kasusbøyningen oppløst og pronomenet får i hunkjønn alltid endelsen *-i* (jf. ovenfor). Samtidig er her imidlertid *-g-* palatalisert, slik at den gamle formen er dialektpreget. Formen *fer hennar* med genitiv utgjør en blanding av form (jf. ovenfor); den norrøne preposisjonen *fyrir* styrer dativ eller akkusativ.

Det viser seg tydelig her at formene som *bróðer* og *brór* var valgfrie og bruktes etter hva som passet rytmen best. Formen *bróðer* er selvsagt eldre, men begge forekommer jamsides. Det står to gamle verb i utdraget: Verbalformen *tykje* har opphav i det norrøne verbet *þykkja*, præs. *þykkir*; her er altså *-e-* ikke innskuddsvokal, men vokalreduksjon, siden det er et ja-verb; palataliseringen av *-k-* henviser til den opphavlige *-ja-*infinitiven. Syntaktisk sett har ordet beholdt sin gamle stilling med dativ, jf. norr. *mér þykkir*. I nedtegnelsen har ordet den refleksive endelsen *-s* (norr. *þykkjask*), men denne formen brukes ikke med pronomen i dativ, så Landstad har rettet den. Formen *dyl* er nokså vanlig i visene; det er også et gammelt ord som er sjelden utenfor balladene (norr. inf. *dylja*).

Dialektale trekk: Kløyvd infinitiv er ikke helt konsekvent: *braka* er overvektsord, men det har *-a* på grunn av rim; ellers er infinitiv kløyvd (*renne x vera, vaka*). Ja-verbene har Landstad gjenskrevet med *-e* i infinitiv, som han vanligvis, men ikke alltid, gjør til tross for den norrøne formen. Det står slik i nedtegnelsene, så det var åpenbart hans formål å bevare formen han hadde hørt. Bruk av innskuddsvokal i presens av steke verb er nokså konsekvent: *stende, gere, keme, læte*, (norr. *stendr, görr, kómr, lætr*). Formen *hev* har ikke innskuddsvokal, som åpenbart skyldes visens rytme, eller det at det står som hjelpeverb. Formene *stendr, læte, fær, hev* (norr. inf. *standa, láta, fá, hafa*) har, som de fleste sterke verbene i målføret, beholdt den gamle *i-*omlyden i præsens. Fortidsformen på *-e*: *flutte*, forekommer også i prosatekstene på målføret og er oppstått ved vokalreduksjon av den norrøne formen *flutti*, inf. *flytja*.

I genitiven *Ingeborgs* står det *-s* som et generelt kasusmerke: den gamle formen var *Ingibjargar*, genitivformen uten *u-*omlyd ble oppløst ved utjamningstendensen. Pronomenformene for genitiv *'kons* (for *okkons*) og *dikkons*, dativ og akkusativ *okkon* og *dek'* (også *dikkon*) er , men de er vanlige i målføret. Formene *de* og *dikkons* skiller seg fra nedtegnelsen, men de er tilføyde etter målføret og ikke arkaiserte. Grunnen til overføringen er at formene i nedtegnelsen er ulogiske i forhold til innholdet.

Formene *hyring* (norr. *hirðingi*) og *tar* er målføreord av gammelt opphav. Formen *veslaste* brukes ifølge Landstad (Landstad, 289) i betydningen *verst* i målføret.

Kommentar: Utenfor pronomenene står det ikke gamle former i utdraget; av pronomenene er noen former gamle, men de fleste er i samsvar med vanlig midlandsk talemål som i dette hensiktet følger visse gammelnorske former. De vanligste pronomenformene i målføret er *kon /okkon* for 1. person og *dikkon* for 2. person flertall. Formen *okkon* har opphav i den norrøne dualformen: nom. *vit*, dat./akk. *okkr*;

-n ble sannsynligvis tilføyd etter analogi med pronomen av typen *nokon*¹¹. (Skjekkeland, 159) I genitiven *okkons* er -s blitt tilføyd som en generell kasusendelse; den norrøne formen er *okkar*. Formen *dykk/dek'* har opphav i den mellomnorske dualformen: norr. dat./akk. *ykkir* fikk på 1400-tallet overført -p- fra nominativsformen *þit* > **þykkir* > nynorsk *dykk, dykkar*. (Indrebø, 240) Slutningen -on er analogisk med *okkon*, og -s er en tilføyd kasusendelse. Pronomenformen *de* for nom. 2. person flertall er vanlig i målføret. Den har opphav i den norrøne flertallsformen *þér*, mens 3. person flertall har formen *dei* < norr. *þeir*. Bruk av -s som et generelt genitivsmerke viser til mellomnorsk tid, senest 1500 (jf. tab.7). De leksikalske gamle trekkene gjelder først og fremst verbene. I grunnen er denne visens språk mindre arkaisk enn det som er vanlig i samlingen. Det kan skyldes det at visen åpenbart har et emne som ikke ble omtalt i den urgamle diktningen, så det ble ikke overført noen gamle vers inn i visen. De allittererende uttrykkene utgjør vanlige eksempler av ordpar som brukes i folkediktningen og eventyrene, uten en nøye semantisk funksjon: *vene vív, sant seje*.

Gjurde borgegreiven
M.B. Landstad, udatert

Aslak heitte min sæle faðir,
han búdde her út med straume,
han sende meg hit til dinom dottri,
sill' lære gullid at saume.
Og derfer hev inki Norigs böndar
borid ivir meg ord,
fer eg hev' så sjella heime vorid
og bryggjad og blandað ihóp.
Hot eg gere fer Eiriks skuld
ded ger eg alt så gjönne,
du skal eta af fat med meg
og sova hjá mi terne.
Ded eg eter af fat med deg
ded ger eg af stór ære,
men aller skal ded spyrjast
at eg söve hjá di terne!
Og er her ingin i denni verd
din hugin leikar pá,
sá er ded ungan Eirik'e
som ligge út med deg no.

Gjurde Borgegreiven
Norske folkeviser

Aslak heitte min sæle faðir,
han búdde her út með straume,
han sende meg hit til dinom dottri,
sill' lære gullið at saume.
Og derfer hev inki Norigs böndar
borið ivir meg orð,
fer eg hev så sjella heime vorið
og bryggjad og blandað ihóp.
Hot eg gere fer Eiriks skuld
deð ger eg alt så gjönne,
du skal eta af fat með meg
og sova hjá mí terne.
Deð eg eter af fat með deg
deð ger eg af stór ære,
men aller skal deð spyrjast
at eg söve hjá di terne!
Og er her ingin i denni verð
din hugin leikar pá,
sá er deð ungan Eirik'e
som ligge út með deg no.

Innholdsmessig er visen en typisk romance: en ung mann lurar sin elskedes far for å få være nær henne, til slutt får de gifte seg. Det viser seg tydelig at formen også er

¹¹ I pronomen som *nokon*, *annan* har den opprinnelige akkusativformen holdt seg, men uten spor av den opprinnelige kasusfunksjonen.

nyere og mer dialektpreget.

Gamle trekk: Dativ er bevart i to former: formen *straume* i sin riktige syntaktiske stilling, formen *dinom dottri* der det bør stå genitiv. Dessuten er pronomformen med *-om (-um)* opphavlig bare en hankjønnsform, men i mellomnorsk bruktes den generelt for dativ (jf. ovenfor). Formen *dottri* er imidlertid bestemt form nominativ, kasusmarkering har bare holdt seg i pronomenet (jf. norr. dat. *þinni dóttur*). Den gamle akkusativformen *ungan* er her brukt i nominativ, altså i blandet syntaktisk stilling. Uttrykket *hugin leikar* forekommer flere steder i visene; frasen har antakeligvis opphav i det norrøne *leggja hug á* som betyr *å bli forelsket*.

Dialektale trekk: Kløyvd infinitiv er konsekvent: *lære, saume x eta, sova*. Innskuddsvokal i presens er mindre konsekvent: Formene *hev, ger* mangler den. Verbalformene *gere, söve* og *ligge* (norr. *görr, sefr, liggr*) har innskuddsvokal; *söve* som hadde omlyd i norrønt (*sefr, inf. sofa*) har beholdt den. Den refleksive endelsen i *spyrjast* står i nedtegnelsen i sin fulle form, og den forekommer også i prosatekstene på målføret: *me fylgjest, dei skjuldest*. Preteritum partisipp av både sterke og svake verb har fått tilføyd *-d* allerede i nedtegnelsen, i endeversjonen heter det *borið, vorið, bryggjað, blandað*, mens den vanlige dialektale formen er reduserte: *bore, vore, bryggja, blanda*. Siden det står *-d* i nedtegnelsen også i pronomenet *ded*, er det sannsynlig at det dreier seg om Landstads tilføydelse allerede ved samlingsabreidet. Navnet *Eirik'e* har opprettholdt innskuddsvokalen som nominativsmerke, som er typisk for dialekten (jf. ovenfor). Pluralformen *böndar* (norr. *bændr*) har fått ar-klassens endelse, som er i samsvar med målførets utvikling (jf. ovenfor).

Adverbet *sjella* er en assimilert form av det norrøne *sjaldan*: assimilasjonen *ld > ll* er typisk for det midlandske målføret (jf. ovenfor). Denne assimilasjonen opptrer også i ordet *aller* < norr. *aldrigi* (opphavlig dativ av *aldr* + nektingssuffiks *-gi*), og i formen *sill'* < norr. pret. *skyldi*. I ordet *gjönne* (norr. *gjarna*) er det assimilasjonen *rn > nn* som også er et av målførets kjennemerker. Det norrøne verbet *eta* har holdt seg i målføret og er heller ikke i prosatekstene blitt erstattet av *spise*. Preposisjonen *hjá* er norrøn, men den er opprettholdt i målføret og forekommer svært vanlig i prosatekstene.

Kommentar: Gamle former er ganske sjeldne i denne visen, og deres syntaktiske stilling er for det meste blandet. Det antyder visens nyere opphav uten overførte eldre vers. Heller ikke de leksikalske trekkene virker arkaiske. Morfologiske dialektale trekk er derimot svært hyppige, og bortsett fra én inkonsekvens representerer de flere av målførets hovedpreg ganske nøye. Det eneste allittererende uttrykket i utdraget, *bryggjað og blandað*, kan helst oppfattes for en 'moderne' paralellisme.

7. OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Landstads samling kan i alle fall oppfattes for en tro nedtegnelse av folkediktingen som har vært en del av den levende folketradisjonen i Telemark fra middelalderen av. Det fremgår klart av sammenlikningene med andre kilder at en viss arkaisering og normalisering av språket ikke forandrer tekstenes form i den grad at man kunne snakke om en kunstig gjenfortelling. Det kan fastsettes at Landstads samling inneholder omtrent de samme dialektale og gamle trekkene og ordene som andre nedtegnelser, og samtidig er mest nøye til å bruke gamle former der de er opprettholdt i folketradisjonen. Bortsett fra visse rent fonetiske preg har utgaven bevart de dialektale trekkene, og de gamle trekkene er for det meste opprinnelige, slik som de ble meddelt av informantene og bevart i visene fra deres opphavstid.

Det midlandske målføret som balladene i Landstads samling ble sunget og nedtegnet på, hører i mange henseender blant de norske dialektene som i høyest grad har bevart gammelnorske og mellomnorske trekk helt til i dag. I sammenlikning med de fleste andre norske målførene har midlandsk flere former og ord som henviser til en direkte tilknytning til det middelalderske språket, og derfor kan ikke alle slike former i samlingen oppfattes for balladenes særegne språktrekk. Utenfor de tallrike mellomnorskpregede formene som hører hjemme i det vanlige talespråket i Telemark, står det imidlertid også flere særegne former i balladene, som er gått av bruk ellers i målføret. Det fremgår av språkanalysene at ulike særegne trekk ikke står tilfeldig i visene, men kan deles inn i visse grupper, og innenfor hver gruppe følger de visse tendenser som gjør forskjell mellom enkelte ballader, men samtidig utpreger balladespråket som helhet.

De særegne gamle trekkene i balladene, slik som de ble meddelt av kvederne, kan deles inn i to hovedtyper: gamle bøyingsformer og gamle ord. Det er tydelig at i de opprinnelige nedtegnelsene har gamle former ofte holdt seg i en blandet syntaktisk stilling, som svarer til den mellomnorske tidsperioden. Det er et kjent fenomen at kasusformer ble blandet etter at de stort sett hadde mistet sin syntaktisk funksjon. Dersom Landstad rekonstruerer noen former, rekonstruerer han altså ikke en regelrett norrøn språknorm, men den mellomnorske formen som han oppfatter for visenes opphavlige form.

Det har holdt seg flere gamle ord i visene, som ble meddelt av kvederne og konsekvent bevart av Landstad. Det er vanskeligere å fastsette noen generell tendens ved enkelte ord enn ved grammatiske former, men det at visse ord har holdt seg i visene og ikke ellers i målføret, beviser balladenes særegne utvikling i like stor grad som

formverket gjør.

Av dialektdragene reduserer Landstad mange, særlig de rent fonetiske, men han bevarer de grammatiske, siden de representerer de norrøne formene som i redusert form har holdt seg i målføret. Disse trekkene utpreger det midlandske målføret som særeget i forhold til andre norske dialekter, og samtidig fremhever dets tilknytning til det gamle språket. Av de fonetiske dragene bevarer Landstad også noen, for at hans normaliserte språk skal beholde noen av sine tydeligste, mest utbredte dialektpreg. Men også når det bare tas hensyn til de morfologiske dialektdragene, kan det fastsettes at de opptrer i større grad enn de gamle trekkene. Det er helt forståelig, siden det vanlige talemålets utvikling foregikk stadig gjennom visenes muntlige overlevering, helt fra deres opphavstid. Visene hadde altså alltid, helt fra middelalderen, vært sagt og sunget på målføre. Av den diakrone analysen fremgår det at de aller fleste dialektdragene begynte å oppstå allerede i tidlig mellomnorsk, og utviklet seg altså parallelt med balladene.

Det er et visst samsvar mellom visenes innhold og motiver og mengden av gamle trekk i språket, så det kan antas at det ble diktet viser i balladeformen gjennom en lengre tidsperiode, og nye emner ble innført etter hvert. Det er også sannsynlig at enkelte vers eller strofer av eldre opphav ble blandet inn i balladene, gjerne med visse forandringer, men med former, ord og motiver som hadde holdt seg i diktenes bundne form. Visene med nye eller fremmede emner stod imidlertid for det meste utenfor en slik blanding, siden det fantes en tendens til å unngå forbindelsen av uensartede motiver.

Et svært utpregende og interessant trekk er samsvaret mellom mengden av gamle ord og former i enkelte viser og bruket av allitterasjon: om den brukes for å fremheve visse uttrykk i særegne stillinger, eller i større grad i faste vendinger og parallellismer, eller om den opptrer bare sjelden og tilfeldig. En nokså regelrett tendens i dette forholdet beviser den foregående forutsetningen om samsvaret mellom motivene og språket. Det er et samsvar både mellom balladens motiver, språk og form når det gjelder i hvor høy grad de følger visse gammelnorske forbilder.

Til tross for denne tendensen som skiller balladene fra hverandre i en viss grad, kan balladespråket imidlertid betegnes som både enhetlig og særeget. Det kan konkluderes at balladespråket tilbyr, ved siden av de svært magre middelalderske dikteskrifter og det tørre og formelle språket i bondebrevene, et verdifullt innblikk i språkutviklingen i løpet av den mellomnorske tidsperioden og videre gjennom tiden da det norske språket hadde mistet sin skriftnorm og ble overlevert og utviklet bare i den muntlige folkekulturen.

8. LITTERATURLISTE

Primær litteratur:

BUGGE, Sophus. *Gamle norske Folkeviser*. Kristiania: Feilberg og Landmark, 1858.

LANDSTAD, Magnus B.. *Norske Folkeviser*. Christiania: Tönsberg, 1853.

LOUPEDALEN, Knut. *Eventyr og segnir fraa Telemarki*. Kristiania: Cammermeyer, 1923.

AASEN, Ivar. *Prøver af landsmaalet i Norge*. 2. vyd. Kristiania: Cammermeyer, 1899.

Primær litteratur fra elektroniske kilder:

UNIVERSITETET I OSLO. Dokumentasjonsprosjektet: Balladearkivet 1997 [online].

1997 [cit. 2012-07-12]. Dostupné z: <http://www.dokpro.uio.no/ballader/lister/alfatitler.html>

Sekundær litteratur:

BEYER, Edvard. *Norges litteraturhistorie: I-II*. Oslo: Cappelen, 1995.

BEYER, Edvard. *Utsyn over norsk litteratur*. Oslo: Cappelen, 1983.

BØ, Olav. Det vi veit og det vi ikkje veit om Draumkvedet.

Tidsskrift for Telemark Historielag. 1995, 16(1), 21-33.

GORDON, Eric V.. *An Introduction to Old Norse*. Oxford: Oxford Universtiy Press, 1981.

HAUGEN, Odd Einar. *Grunnbok i norrønt språk*. Oslo: Gyldendal, 1993.

INDREBØ, Gustav. *Norsk målsoga*. Bergen: Grieg, 1951.

JAHN, Ernst H.. *Den store dialektboka*. Oslo: Novus, 1990.

KNUDSEN, Trygve. *Kasuslære: I: innledning, nominativ, akkusativ*.

Oslo: Universitetsforlaget, 1976.

KNUDSEN, Trygve. *Kasuslære: II: dativ, genitiv*. Oslo: Universitetsforlaget, 1967.

LARSEN, Amund B. *Oversigt over de norske bygdemål*. Oslo: Aschehoug, 1968.

MØRCK, Endre. *Unormaliserte middelaldertekster: tekstprøver, tekstkommentarer og*

bakgrunnstoff. Oslo: Fakkbokforlaget, 2006.

SANDØY, Helge. *Talemål*. Oslo: Novus, 1996.

SEIP, Didrik Arup. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Oslo: Aschehoug, 1955.

SKARD, Vemund. *Norsk språkhistorie: I: til 1523*. Oslo: Universitetsforlaget, 1967.

SKJEKKELAND, Martin. *Dei norske dialektane*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1997.

VIGELAND, Bjørn. *Dialekter i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.

ZOËGA, Geir T. *A Concise Dictionary of Old Icelandic*. Oxford: Clarendon Press, 1967.

9. VEDLEGG 1

Utdrag av diktene fra 1400-tallet

Disse to diktene er de eneste skriftlig bevarte eksemplene på norsk balladediktning fra mellomnorsk tid. De ble skrevne omkring 1400 inn i håndskriften av *Den legendariske saga om Olav den hellige*. Strofene anføres her for å gi et innblikk i hvordan diktespråket så ut på balladenes opphavstid.

Språket i strofene har enda bevart stort sett alle trekkene som utpreget norrønt: personbøyning av verb, a-infinitiv, konjunktiv, og først og fremst en formrik bøyningssystem med markerte kasusformer, også i eiendomspronomen og i svak adjektivbøyning.

Ek vill nv firir gvði klagá
at ek skal brot frá míni kero fly
ek syrgir þat beðe netr oc ðaga
þat virði þan hera firir ofan er sky
hon hifir mik iattat sína trv
ec kerer þat firir gvði oc vare frv
ma ec ei koma til hentar nu

Ek hæyrða talat af æin man
nv firir skama stvnða
mer þikir þat skemtán at flytia fram
ek þat kjosa mvnða
han bað vmm mey en hon vil æi
iat af hiartans grvnða

10. VEDLEGG 2

10.1 Bøyningsverket i norrønt

10.1.1 Bøyningsklasser ved substantiv

Skillet mellom sterk og svak bøyning representerer en vesentlig inndeling i den norrøne morfologien. Hovedkriteriet for skillet mellom sterk og svak substantivbøyning er det at alle entallsformer ender på trykklett vokal i den svake bøyningen. De sterke substantivene ender derimot på konsonant i minst én kasus - alltid i genitiv - i entall. (Haugen, 108-11)

Denne hovedinndelingen fortsetter videre med å dele substantiv inn i bøyningsklasser. Haugen setter opp bøyningsklassene på grunnlag av endelsen i akkusativ flertall. Disse klassene svarer stort sett til den tradisjonelle inndelingen etter det urnordiske stammesuffikset. Inndelingen etter stammesuffiks bygger imidlertid i flere tilfeller på former som ikke lenger forekommer i norrønt. Her skal det tas hensyn til begge formene for inndeling. Omlyd nevnes i bøyningsoversikt bare dersom den er morfologisk, dvs. at vokalen som har vært årsaken til omlyden har falt bort før norrøn tid.

Tabell 1: Sterk bøyning av maskuline substantiv

klasse / stamme	stammesuffiks	type	bøyning i entall	bøyning i flertall
a-klassen /a-stammer	-a <i>*armaR > armr</i>	<i>armr, hamarr, hirðir</i>	-r, -s, -i, --	-ar, -a, -um, -a
i-klassen /i-stammer	-i <i>gastiR > gestr¹⁾</i>	<i>gestr, vinr</i>	<i>gestr</i> : -r, -s, --, -- <i>vinr</i> : -r, -ar, --, --	-ir, -a, -um, -i
u-klassen /u-stammer	-u <i>*wallur > vøllr²⁾</i>	<i>vøllr, fjorðr</i>	-r + u-omlyd, -ar, -i, -- + u-omlyd	-ir, -a, -um, -u
r-klassen /rotsubstantiv	uten stammesuffiks <i>fótiR > fótr</i>	<i>fótr</i>	-r, -ar, -i + i-omlyd, --	-r + i-omlyd, -a, -um, -r + i-omlyd

¹⁾ I urnordisk hadde ord i denne klassen stammesuffikset *-i*. Derfor har mange av dem fått i-omlyd i rotvokalen. Stort sett er i-omlyden gjennomført i ord med lang rotstavelse, men ikke i ord med kort rotstavelse.

²⁾ I urnordisk hadde ord i denne klassen stammesuffikset *-u*. Det er mange spor etter u-omlyden både i formene der *-u* har falt bort og der den er beholdt i norrønt.

Tabell 2: Sterk bøyning av feminine substantiv

klasse / stamme	stammesuffiks	type	bøyning i entall	bøyning i flertall
ar-klassen /ō-stammer	-ō /o:/ ³⁾ */mano:/ > *manu > mōn	mōn, fjōðr	-- + u-omlyd, -ar, -- + u-omlyd, -- + u-omlyd	-ar, -a, -um, -ar
ar-klassen /ijō-stammer	- ijō ⁴⁾	mýrr, heiðr, øx	-r, -ar, -i, -i	-ar, -a- -um, -ar
ir-klassen /i-stammer	-i ⁵⁾ */bo:nir/ > bōn	bōn, hjōlp, ferð	-- + u-omlyd, -ar, -- + u-omlyd, -- + u-omlyd	-ir, -a, -um, -ir
r-klassen /rotsubstantiv	uten stammesuffiks ⁶⁾ */bro:k/ > brók	brók, strōnd, mōrk	-- + u-omlyd, -ar/-r + i-omlyd, -- + u-omlyd, -- + u-omlyd	-r + i-omlyd, -a, -um, -r + i-omlyd

³⁾Denne bøyningssklassen hadde stammesuffikset /-o:/ i urnordisk. I noen former utviklet det seg til *-u* og ble synkopert under overgangen fra urnordisk til norrønt. I andre former gikk det over til *-a* og ble stående (gen. */mano:R/ > manar).

⁴⁾Ordene i denne gruppen har en lang rotstavelse og har gjennomført i-omlyd i rotvokalen. De er historisk en undergruppe av *ō*-stammene, men bøyningen i entall er svært avvikende.

⁵⁾Denne klassen hadde stammesuffikset *-i* i urnordisk, men i-omlyd i rotvokalen er ikke konsekvent gjennomført. I bøyningsformene er det u-omlyd i entall, men det er bare få ord som har rotvokalen /a/, så u-omlyden viser seg stort sett ikke.

⁶⁾Disse substantivene har u-omlyd i entall dersom rotvokalen er /a/. I genitiv entall får de enten endelsen *-ar* eller endelsen *-r* med i-omlyd.

Tabell 3: Sterk bøyning av nøytrale substantiv

klasse /stamme	stammesuffiks	type	bøyning i entall	bøyning i flertall
nullklassen /a-stammer	-a *landa > land	land, fjall, herað, kvæði, ⁷⁾ dómi	--, -s, -i, --	-- + u-omlyd, -a, -um, -- + u-omlyd

⁷⁾Typen *kvæði* skifter stamme mellom *kvæð-* og *kvæði-*.

(Haugen, 112-135. Gordon, 283-289)

Tabell 4: Svak bøyning av substantiv

	klasse/stamme	stammesuffiks	bøyning i ent.	bøyning i flt.
M	a-klassen/an-stammer ⁸⁾	-an * <i>grannan</i> > <i>granna</i>	-i, -a, -a, -a	-ar, -a, -um, -a ⁹⁾
F	Ur-klassen/ōnstammer ¹⁰⁾	-ōn/-o:n/ * <i>sagōn</i> > <i>saga</i>	-a, -u, -u, -u ¹¹⁾	-ur, -na, -um, -ur
N	u-klassen/an-stammer	-an * <i>hertan</i> > <i>hjarta</i>	-a, -a, -a, -a	-u, -na, -um, -u ¹²⁾

⁸⁾ Det finnes også r-klassen som er marginal og omfatter bare ord med avledningssuffiks *-and*. Den har i entall de samme bøyningsformene som a-klassen.

⁹⁾ Flertallsbøyningen er i samsvar med de tilsvarende sterke maskuline a-stammene.

¹⁰⁾ Det finnes også i-klassen (īn-stammer) er marginal og omfatter bare ord med abstrakt betydning som bøyes bare i entall og ender på *-i* i alle kasus (type *gleði*).

¹¹⁾ Slik som i ar-klassen har stammesuffikset dels utviklet seg til *-a* og dels til *-u*. Den utlydende *-n* i stammesuffikset har bare holdt seg i genitiv flertall (*sagna*).

¹²⁾ I norrønt viser den utlydende *-n* seg bare i genitiv flertall (*hjartna*).

(Haugen, 112-135. Gordon, 283-289)

10.1.2 Bøyning av adjektiv

I norrønt bøyes adjektiv i kjønn, tall og kasus, og dessuten skilles det sterk (formrik) og svak bøyning. Alle adjektiv kan bøyes både sterkt og svakt, og bruk av formene er avhengig av deres syntaktiske posisjon. Den adjektiviske bøyningen omfatter også partisipp (type *kallaðr*, *vaxinn*), noen possessive og demonstrative pronomen og noen kvantorer (*allr*, *hverr*, *hvárr*, *nokurr*, *engi*).

I svak bøyning ender alle former unntatt dativ flertall på trykklett vokal.

Sterk bøyning har de samme endelsene for alle tre typer (*spakr*, *gamall*, *opinn*), med et visst regelrett unntak for ordene av type *opinn*: i nominativ entall *spakr* – *spøk* – *spakt*, *opinn* – *opin* – *opit*, i flertall *spakir* – *spakar* – *spøk*, *opnir* – *opnar* – *opin*.

Tabell 5: Bøyning av adjektiv

M	F	N	M flertall	F flertall	N flertall
-r	- + u-omlyd	-t	-ir	-ar	- + u-omlyd
-s	-rar	-s	-ra	-ra	-ra
-um	-ri	-u	-um	-um	-um
-an	-a	-t	-a	-ar	- + u-omlyd

(Haugen, 146-8)

10.2 Utviklingen av bøyningssystemet i løpet av mellomnorsk tid

10.2.1 Klassebøyning og kasusbøyning

Gjennom mellomnorsk tid falt noen bøyningssklasser sammen ved analogi: flere sterke hankjønnsord falt til ar-klassen, og de fleste svake hunkjønnsord falt til ur-klassen. En del av klassebøyning held seg imidlertid i de fleste målførene gjennom hele mellomnorsk tid. I mange målfører forekommer det rester av klassebøyning i dag, særlig i flertallsformer. (Indrebø, 236)

Tabell 6: Sammenfallet av nominativ og akkusativ

	M sterk	M svak	F sterk	F svak	M flertall
norrønt N	-r ¹³⁾	-i	--	-a	-ar/-ir
A	--	-a	--/-u	-u	-a/-i/-u
ca. 1400 N	--/-er	-e	--	-a	
A	--	-a	--	-o	
ca. 1500 N	--/-e	-e/-a	--	-e/-a/-o	-a(r)/-e(r)
A	--/-e	-e/-a	--	-e/-a/-o	-a(r)/-e(r)

(Mørck, 141)

Intetkjønnsord hadde samme form i nominativ og akkusativ i både entall og flertall og hunkjønnsord i flertall allerede i gammelnorsk, så disse formene blir ikke omtalt her.

¹³⁾ Allerede i gammelnorske tekster er nominativendelsen umarkert i noen tilfeller, men det er helst når stammen slutter på -r, så det skyldes ikke bortfall, men heller umarkert dobbel konsonant: *drottinn vár* (*Gammelnorsk homiliebok*). (Mørck, 136)

Tabell 7: Endelsene i genitiv

	M -a-	M -u-	M svak	F -i-	F -o-	F svak	N -a-	N svak
norrønt	-s	-ar	-a	-ar	-ar	-u	-s	-a
ca. 1350	-s	-s/-a(r)	-a/-e	-s/-a(r)	-s/-a(r)/-u	-u/-e	-s	-a/-e
ca. 1500	-s	-s	-s/-a/-e	-s/--	-s/--	-s/-o/-e/-a	-s	-s/-a/-e

(Mørck, 142)

10.2.2 Bøyning av verb

I norrønt bøyes alle verb i person og tall. Her følger et kort oversikt over sammenfallet i mellomnorsk tid. Der tallbøyning er bevart, går entalls- og flertallsformene tilbake på opprinnelig 3. person. Svake verb danner preteritum med dentalsuffiks og uten

vokalskifte i rotvokalen¹⁴⁾, mens sterke verb har ikke dentalsuffiks og alltid har vokalskifte i preteritum. Den historiske grunnen til vokalskiftet i sterke verb er avlyd, ikke omlyd. (Haugen, 173-5) I tabellen anføres ikke disse merkene, bare personendelser.

¹⁴⁾Noen svake verb kan også ha vokalskifte i preteritum, men i dette tilfellet er det omlyd, mens avlyd forekommer bare i sterke verb. Svake verb av typen *telja* (urnordisk **taljan*) har progressiv j-omlyd i presens der /j/ fremdeles står i noen bøyingsformer, mens i preteritum (*taldi*) virker omlyden ikke.

Tabell 8: Bøyning av verb

	Presens			Preteritum	
	Sterke verb + type <i>telja</i>	Svake verb type <i>kasta</i>	Svake verb type <i>dóma</i>	Sterke verb	Svake verb
sg. norrønt	--, -r, -r	-a, -ar, -ar	-i, -ir, -ir	--, -t, --	-a, -ir, -i
sg. ca. 1300	-(e)r ¹⁵⁾	-ar	-ir	--, -t, --	-i, -ir, -i ¹⁶⁾
sg. ca. 1500	-er	-ar	-er	--, --/(-t), -- ¹⁷⁾	-e
pl. norrønt	-um ¹⁸⁾ , -it/-ið ¹⁹⁾ , -a			-um ¹⁸⁾ , -uð ¹⁹⁾ , -u	
pl. ca. 1300	-um, -ið/-ir, -a			-um, -uð/-ur, -u	
pl. ca. 1400	-om/-a, -er/-en ²⁰⁾ , -a			-o(m), -or/-en, -o	
pl. ca. 1500	-a/-e/-om, -a/-e/-er, -a/-e			-o/-e	-e/-o ²¹⁾

(Mørck, 158)

¹⁵⁾eksempler på overgangen: *ek kasta* > *ek kastar*, *ek geri* > *ek gerir*, *ek verð* > *ek verðr*, *ek em* > *ek er* (Haugen, 198-9). *Ek er* for *ek em* er bevist i tekster fra 1280 av. (Indrebø, 121-2)

¹⁶⁾eksempler: *ek kallaða* > *ek kallaði*, *ek fórða* > *ek fórði* (Haugen, 198-9)

¹⁷⁾ Foran pronomenet *þú* kan sterke og preterito-presentiske verb i 2. person entall miste endelsen *-t* allerede i norrønt: *gekt þú* > *gekk þú*, *skalt þú* > *skal þú*. Etter hvert ble bortfallen utbredt også i andre syntaktiske posisjoner. (Haugen, 198-9) I noen bygder kring Langfjellene nedtegnet Aasen former med *-t* i preterito-presentiske verb og fortid av sterke verb så sent som 1850: *du kant*, *du tokt*, *du fort*, Voss 1850. Nå har slik bøyning blitt helt borte. (Indrebø 339-41)

¹⁸⁾Utlydende *-m* i 1. person flertall kan i norrønt falle bort foran pronomenene *vit* og *vér*: *bindum vit* > *bindu vit*, *bundum vér* > *bundu vér*. Dette fenomenet støttet sikkert sammenfallet av flertallsformene. (Haugen, 198-9)

¹⁹⁾Utlydende *-ð* i 2. person flertall kan i norrønt falle bort foran pronomena *it* og *ér*, som blir utvidet til *þit* og *þér*: *verðið it* > *verði þit*, *eruð ér* > *eru þér*. Dette fenomenet støttet sikkert sammenfallet av flertallsformene. (Haugen, 198-9)

²⁰⁾ endelsen *-en* (opphavlig *-in*) i 2. pers. flertall var en svensk innflytelse. Den holdt seg ikke lenge, ettersom den alltid hadde vært marginal i norsk. (Mørck, 157)

²¹⁾ enkelte former på *-om* i 1. person flertall fantes fremdeles ved både sterke og svake verb